

LUSITANIA BÖLGESİ'NDE ROMANİZASYON VE KENTSEL GELİŞİM

Yüksel ARSLANTAŞ¹, Ömer Faruk ARICAN²

-----
*Geliş: 30.05.2024 / Kabul: 23.09.2024
DOI: 10.62809/matbuat.1492408*

Öz

Roma'nın Kartacalılar ile Iberia yarımadası üzerinde yaptıkları ve MÖ. 218-201 yıllarına tarihlenen II. Pön Savaşı neticesinde Kartaca, Iberia'daki üstünlüğünü Roma lehine kaybetmiştir. Romalılar yaklaşık MÖ. 206 yılında yarımada'nın kıyı kesimlerini ele geçirmiş ve bölgeyi ilk olarak Hispania Ulterior ve Hispania Citerior olmak üzere iki eyalete ayırmışlardır. Iberia yarımadası, Roma'nın geç cumhuriyet döneminde siyasi olarak iç çalkantılarına tanık olmuştur. İmparator Augustus, Hispania Ulterior eyaletini Lusitania ve Baetica olarak ikiye bölmüştür. Augustus döneminde başlayan restorasyon ve yenilik çalışmaları imparatorluğun en parlak dönemini yaşadığı MS. II. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Çalışmamızda Lusitania eyaletinin siyasi yaşantısından çok Roma nüfuzu altına girmesi incelenmiştir. Iberia yarımadasının tarihsel coğrafyası genel hatlarıyla ele alınmış, Demir Çağı'ndan başlayarak Roma öncesi bölge kentlerine ve kırsal yaşantılarına genel hatlarıyla değinilmiştir. Eyaletin iç yapılanması, toplulukların Roma yaşamına adaptasyonu ve Roma'nın bölge üzerindeki kentleşme çalışmaları incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Lusitania, Eyalet, Romanizasyon, Kentleşme

ROMANIZATION AND RURAL DEVELOPMENT IN THE LUSITANIA REGION

Abstract

Following the Second Punic War between Rome and the Carthaginians on the Iberian peninsula, which dates back to 218-201 BC, Carthage lost its supremacy in Iberia in favor of Rome. The Romans captured the coastal parts of the peninsula around 206 BC and divided the region into two provinces, Hispania Ulterior and Hispania Citerior. The Iberian peninsula witnessed internal political turmoil during Rome's late republican period. Emperor Augustus divided the province of Hispania Ulterior into Lusitania and Baetica. The restoration and

---

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, yarslantas@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9204-3224

² Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, omer.1828@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6120-3106

renovation efforts that began during the reign of Augustus continued until the second century AD, when the empire was in its greatest heyday.

This study focuses on the Roman penetration of the province of Lusitania rather than its political life. The historical geography of the Iberian peninsula has been discussed in general terms, and the pre-Roman cities and rural life of the region, starting from the Iron Age, have been mentioned in general terms. The internal structuring of the province, the adaptation of the communities to Roman life and Rome's urbanization efforts in the region are examined.

Keywords: Rome, Lusitania, Province, Romanization, Urbanization

Giriş

Roma'nın Batı eyaletlerindeki egemenliğinin en önemli kanıtları, geçmişte Roma'ya ait olan birçok kentte günümüzde de ayakta duran tiyatrolar, amfiteyatrolar, sirkler, tapınaklar, forumlar ve su kemerleri gibi yapılardır. Bu yapılar ve içinde buldukları şehirler, Roma'nın taşra üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Bazı durumlarda bu kentlerin temelden inşa edilmesini sağlayanlar Romalı egemenler olurken, diğer hallerde geç Demir Çağı yerleşim düzeninin bir parçasını oluşturan kentlere sonradan bölgeye gelen Romalı yerleşimciler tarafından statü kazandırılmıştır. Dolayısıyla kentler ve kasabaların anıtsallaştırılması, Roma İmparatorluğu'nun belirli bir bölgesinde Romalılaşmanın yayılmasına dair açıklayıcı bir göstergedir. Ancak kasabalar tek başına ele alınmamalıdır çünkü bir kasabanın başarısı çevresindeki kırsal alanın etkili bir şekilde kullanılmasına bağlıdır ve kırsal alan da sosyal, ekonomik, siyasi ve dini amaçlar için bir odak noktası olarak kasabaya bağlıdır. Dolayısıyla, geçimini, zenginliğini ve prestijini kentlerin hinterlandında sürdürülen ve yerleşik tarımdan elde eden kentleşmiş bir toplum tercihi, Grek-Roma ideolojisinin merkezinde yer almıştır (Finley, 1977:48; Fevrier ve Leveau, 1982: 28).

Augustus (MÖ. 27- MS. 14) ve Tiberius (MS. 14-37) döneminde yaşayan Grek coğrafyacı Strabon, Roma'yı tam da bu terimlerle 'barbar' Kelt dünyasına medeniyet getiriyormuş gibi göstermiştir. Strabon medeniyeti, Grek-Roma kültürünün aşına olduğu '*polis*' sisteminin benimsenmesiyle bir tutmuştur. Yazar, *Geographika* adlı eserinin III. kitabında İber yarımadasını anlatırken, Turdetania'nın (Roma eyaleti Baetica'ya denk geldiği söylenebilir) tarımsal verimliliğini ve burada bulunan yüksek kentleşmeyi uygarlık derecesinde belirleyici bir faktör olarak görmüştür (Str. 3.2.15). Buna karşılık, iç kesimlerdeki Keltiberyalıların uygar bir yaşam sürmedikleri, çünkü doğal çevre yapısının kentlerinin gelişimine elverişli olmadığını ileri sürmüştür (Str. 3.4.13). Aslında Strabon'un anlatısı Roma Hispania'sını

Akdeniz dünyasına erişilebilirliklerine göre güney ve kıyı bölgesi ile kuzey ve iç bölge olmak üzere iki farklı bölgeye ayırmıştır. İlkindeki kentlerde yerleşik tarım, şarap ve zeytinyağıyla desteklenen tahıla dayalı bir beslenme biçimi bulunmaktadır (Str. 3.2.15; 3.4.16). Bölgenin Orta Akdeniz ile temas halinde olması, sadece deniz ticaretini geliştirmemiş (Str. 3.2.1; 3.2.5-6), aynı zamanda Latin alfabesi ve dilinin kullanımı ile Roma kıyafetlerini de içeren Grek-Roma kültürünün tanıtılmasına da yol açmıştır (Str. 3.4.20). Öte yandan kuzeydeki iç bölge engebeli bir araziye ve elverişsiz bir iklime sahiptir. Bu durum ve bölge sakinlerinin yerleşik tarıma olan ilgisizliği tahıl, üzüm ve zeytin yetiştiriciliğinin yaygın olmadığını göstermektedir (Str. 3.1.2-5; 3.3.7; 3.4.15). Güçlü ekonomik temellerin yoksunluğu, kentlerin gelişmesini engellemiş ve sadece köylerde yerleşime izin vermiştir. Bununla birlikte sikke yokluğu, anlaşılmayan bölgesel diller ve benzer derecede karmaşık giyim tarzı gibi kültürün dışı vurumu olan işaretlerden yoksun kalınmıştır (Str.3.3.7). Kısacası, Strabon için güney ve kıyı bölgesi ‘*hemeron*’ (nazik, medeni) olan her şeyi temsil ederken; kuzey ve iç kesimler bunun tam tersi ‘*dushemeron*’u temsil etmektedir. Strabon’a göre birincisi barışla kutsanmış, ikincisi savaşla lanetlenmiştir (Str. 3.3.8).

Strabon’un eserinin genelinde bir yanda yerleşik tarımla birleştirilmiş kentsel bir yaşam tarzının ‘medeni’ modeli ile diğer yanda göçebe, pastoral bir varoluşun ‘barbar’ yaşantısı arasındaki antitez görülmektedir. Roma’nın en ünlü Lusitanialı düşmanı Viriathus’un tasvirlerinde bu son etnografik modelin klasik bir ifadesini bulmak şaşırtıcı değildir. Antik yazarlardan Livius ise temel karakter tipini kısa ve öz bir şekilde özetlemiştir:

“*Viriathus Hispania’da önce çobanken avcı oldu, sonra avcıyken haydut oldu ve çok geçmeden haydutken de gerçek bir ordunun lideri oldu*” (Livy. Per. 52).

Strabon’un anlatımında, eşkıyalığın hüküm sürdüğü yerel toplumlara en şiddetli şekilde karşı çıkan ve sonunda onları dönüştüren Romalılardır. Massilia’nın (Marsilya) hinterlandında yaşayan kabilelerin durumunu şu şekilde ele almıştır:

“*Eşkıyalık yerine, üzerlerindeki Roma egemenliği nedeniyle çoktan kentli bir yaşama ve yerleşik çiftçiliğe yönelmişlerdi*” (Str. 3.4.8).

Burada sorulmak istenen temel soru, Roma’nın Lusitania eyaletindeki kentleşme süreçlerini ne ölçüde teşvik ettiğinin ortaya konabileceği ve eyalet içindeki kentleşme yoğunluğunda bölgesel bir farklılık olup olmadığıdır. Her ne kadar Roma İmparatorluğu döneminde ‘*polis*’ yerleşim sistemi günümüz İskoçya’sından

Sahra'ya kadar yayılım gösterse de ve imparatorluğun bir bölgesindeki kentlerle diğer kentler arasında birçok ortak özellik bulunsa da kentleşmenin yoğunluğunda ve niteliğinde önemli yerel farklılıklar bulunmaktadır (Rogers, 2012: 260-272). Bundan ötürü kentleşme çalışmaları, eyaletin çeşitli bölgelerinin 'Romalılaşmadan' ne ölçüde etkilendiğine dair faydalı bir göstergedir.

Aslında bu kentleşme tartışması, Lusitania'daki Romalılaşma üzerine çok daha geniş kapsamlı bir tartışmanın sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Bunun için birtakım konuların ele alınması gerekmektedir. İlk olarak kırsal kalkınma ve etkileşim ele alınacaktır. Roma villa alanlarının en yoğun olduğu bölge, eyaletin iki Roma kolonisinin hinterlandında bulunan *Augusta Emerita* ve adli işlerin yürütüldüğü *conventus Pacensis*'in merkezi *Pax lulia*'dır. Ayrıca Tagus'un (Tejo) kuzeyinde kalan Keltlerin yaşadığı iç kesimlerde bugüne kadar az sayıda villa keşfedilmiştir. Çalışma içinde bahsedileceği üzere burada farklı bir merkezileşmiş kırsal yerleşim modeli hüküm sürmüştür (Georges, 1982 ve 1986; Alarcao, 1988). İkinci olarak yerel grupların sosyal ilişki unsurları ve geniş akrabalık gruplarının korunmasına değinilecektir. Yazıtlar, Kelt akraba gruplarının MS. II. ve III. yüzyıllara kadar esasen eyaletin kuzeyinde günümüz Salamanca ve Avila'da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Firmat, 1975 ve 1981). Son olarak da yerel dillerin varlığını sürdürmesi ve yerel tanrılara tapılmaya devam edilmesi konuları değerlendirilecektir. Conimbriga'nın taş ustaları kelimeleri Latince kazımış olsalar da daha kırsal alanlarda bir Hint-Avrupa dili buluntuları (Lusitania dilinde) yazıtlardan günümüze ulaşmıştır (Fabre, 1974; Tovar, 1966-1967; Untermann, 1980; CIL II 415; 738; 739). Yine eyaletin kuzeyinde ortaya çıkarılan yazıtlar, kırsal kesimde birçok yerel tanrıya tapılmaya devam edildiğini ortaya koymaktadır. Kentlerde ise Roma tanrılarına adanan adaklar ağırlıktadır. Yerel tanrıların kırsal tapınakları, Roma İmparatorluğu döneminde de varlığını sürdürmüştür. Sao Miguel de Mota ve Vila Vigosa'daki Endovellicus tapınakları ile Candeleda'daki (Avila) Demir Çağı yerleşimi bunlara örnek gösterilebilir (de'Encarnaçao, 1975; 1984; *AE* 1985: 503; Gomez, 1986: 885-905).

Bahsedilen karmaşık özellikler bize 'Romalılaşma'nın bir tanımını yapma imkânı vermektedir. Romalılaşma, Roma'nın yönetim, hukuk, dil, kıyafet ve kültürel yapısının ana hatlarıyla seçkinler düzeyinde benimsenmesinin neden olduğu, taşra toplumunu etkileyen kademeli bir değişim olarak tanımlanabilir. Bu durum Roma geleneklerinin ve değerlerinin sadece taklit edilmesi anlamına gelmemekte daha ziyade Romalı ve yerel unsurların yeni ve dinamik bir kültürel kimlik oluşturmak üzere kaynaşması anlamına gelmektedir. Romalı askerler, tüccarlar ve yöneticiler

kültürel değişimin önemli araçları olsalar da asıl itici güç imparatorluk başkentinden ziyade çevreden yani taşralı elitlerden gelmiştir ve Roma tarafından yerel bir topluma dayatılan kültürel bir kalıplaşma olarak görülmemelidir (Revel, 2009: 5-15; Erskine, 2010: 36-37; Mattingly, 2013: 8-17).

1.Lusitania'nın Fiziki ve Beşerî Coğrafyası

İmparator Nero'nun (MS. 54-68) Otho'yu eyaletin valisi olarak göndermesinden sonraki zamanlarda Lusitania, imparatorluğun geri kalmış bir bölgesi olarak ün salmıştır (Tac.Hist.1.13; 1.21). Komşusu Romalılaşmış ve Plinius tarafından istisnai olarak tanımlanan Baetica eyaleti ile kıyaslanmaktan zarar görmüştür. Yaşlı Plinius'un ayrıcalıklı statüye sahip Hispania şehirleri listesinde Baetica'daki şehirlerin sadece küçük bir kısmı Lusitania'ya aittir (Plin.NH.4.22.117). Ancak bu durum, Lusitania'nın Roma dönemi boyunca geri kalmış bir bölge olduğu anlamına gelmemektedir. Plinius'un verdiği bilgilerin kaynağı Agrippa adına hazırlanan Roma İmparatorluğu haritası olduğu ve bu sebeple bilgilerin Augustus dönemine ait olabileceği düşünülmektedir. Çalışmada değinileceği üzere, Lusitania'daki kentsel gelişimin temelleri ancak Augustus döneminde atılmıştır. İmparatorluğun batısındaki diğer eyaletlerde olduğu gibi Lusitania'da da kentlerin gelişimini etkileyen iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar, yerel çevrenin özellikleri ve Demir Çağı kentsel gelişiminin yaygınlığıdır. Yani, kentsel topluluğun ekonomik temelini oluşturan yerel ekolojik koşulların başarılı bir tarım için elverişli olması ve bu kentlerin Augustus öncesi dönemde zaten bir tür kentsel gelişim evresindeki bölgelerde olması daha muhtemeldir. Bu çerçevede, çevresel ve kültürel koşulların Lusitania'da kentsel gelişime ve dolayısıyla Romalılaşmaya elverişli olduğu alanlar genel olarak değerlendirilecektir.

1.1. Fiziksel Altyapı

İber yarımadası fiziksel koşullarının çeşitliliğiyle ünlüdür ve Lusitania eyaletini oluşturan bölge de bir istisna değildir. Şehirler gelişmek için elverişli tarımsal koşullara ihtiyaç duymuştur ve bu koşullar sadece belirli bölgelerde, özellikle de daha zengin alüvyonlu topraklara sahip nehir vadilerinde mevcuttur. Toprakları zayıf ve iklimi sert olan açık platolar ya da daha dağlık bölgeler büyük şehirleri besleyememektedir. Dahası, dağlık alanlar kent merkezi ile kırsal kesim arasında iletişim sorunları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla klasik Roma yerleşim düzeni bu çevreye uygun değildir. Bu bölümde Lusitania eyaleti *conventus Pacensis*, *conventus Emeritensis* ve *conventus Scallabitanus* olarak üç Roma idari alt bölümüne ayrılarak incelenmiştir (Harita.1).

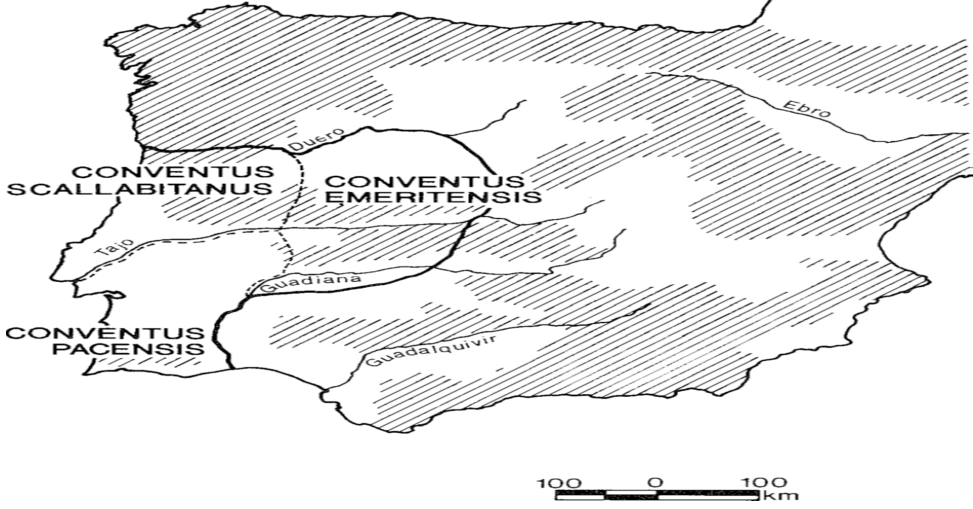
1.1.1. Conventus Pacensis

Conventus'un büyük bir kısmı, Tagus ve Guadiana nehirleri arasında kalan ve günümüzde Alentejo olarak adlandırılan geniş bir platodan oluşmaktadır. Çoğunlukla maki ya da çalılıklarla kaplıdır, bu da bazı zeytinlikleri ve yaprak dökmeyen meşe, özellikle de mantar meşesi plantasyonlarını barındırmaktadır. Portekiz'in iki önemli buğday üretim bölgesi olan Beja ve Evora antikçağda da tahıl üretimi için tercih edilmiştir (Marques, 1978: 78-80). Beja (Pax Iulia) yüksek yoğunlukta Roma villalarıyla çevrilidir ve Roma döneminde de tarımsal açıdan verimli bir bölge olduğunu göstermektedir (Gorges, 1979: 471-476). Evora bölgesinde (Ebora *municipium*'u) bugüne kadar Roma kırsal yerleşiminin izlerine nadiren rastlanmıştır. Ancak bölgede, Lusitanialı senatörlerin toprak sahibi olduğu bilinmektedir (Etienne, 1982: 525). Bölgedeki platonun güney kısmı İber Pirit Kuşağı'ndan geçmektedir ve Vipasca'nın (Aljustrel) büyük maden alanı da dahil olmak üzere bölgede birçok Roma dönemi bakır ve gümüş maden sahası tespit edilmiştir (Edmondson, 1987: 25-98; 210; 221). Kıyı şeridi olan Algarve, dar sahil şeridine rağmen, günümüzde meyve yetiştiriciliği için nispeten verimlidir. Denize kolay erişimi bulunmaktadır ve Roma döneminde *garum*, *liquamen* ve diğer balık soslarının üretimi için kıyı hattında birçok balık işleme merkezi gelişmiştir (Grainger, 2018: 255).

1.1.2. Conventus Emeritensis

Bu conventus, Hispania'nın en ıssız bölgelerinden biri olan Extremadura'nın büyük bölümünü kapsamaya karşın eyalet başkenti Augusta Emerita'nın topraklarının bir kısmını oluşturan ve Roma döneminden kalma izler taşıyan modern Tierra de Barros'un verimli bölgelerinden biridir (Gorges, 1982). Caesarobriga (Talavera de la Reina) çevresindeki Tagus vadisinde ve Salmantica (Salamanca) çevresindeki Tormes vadisinde de koşulların oldukça elverişli olduğu görülmektedir. Ancak toprak özellikleri her ne kadar olumlu olsa da Extremadura'daki yerel bir atasözüne göre "*tres meses de invierno, nueve de infierno*" (üç ay kış, dokuz ay cehennem) olan iklimi pek de iç açıcı değildir. Bu bölgelerin dışında Guadiana ve Tagus arasındaki yayla, fundalık dışında çoğunlukla kayalık topraklardan oluşurken, Tagus'un kuzeyinde yarımadanın uzak bölgeleri sayılan ve tarih boyunca ovadaki yerleşik medeniyetlerden kopuk olan merkezi Sierralar (Sierra de Gredos, de Gata ve de Francia) yükselir. Arazi tekrar Duero nehrinin her iki yakasındaki Kastilya platosuna doğru düzleşir. Roma döneminde bu conventus'un verimli tarım alanı oldukça azdır, ancak hayvancılık her zaman daha baskın olmuştur (Edmondson, 2002: 154).

Harita 1. Conventus sınırlarını gösteren İber Yarımadası haritası.

1.1.3. Conventus Scallabitanus

Merkezi Meseta, batının uzak noktalarına uzanmadığından bu conventus'un görünümü çok daha parçalı olup bir dizi nehir vadisi ve araya giren dağ sıraları tarafından doğu-batı yönünde kesilmiştir. Ancak, Olisipo (Lizbon) ve Scallabis (Santarem) arasındaki Tagus'un akarsu ovasında tarımın yanı sıra üzüm ve zeytin yetiştiriciliği için elverişli koşullar hakimdir. Bölge Portekiz'in 'tahıl ambarı' olarak bilinmektedir (Marques, 1978: 74-77). Mondego ve Vouga vadilerinde tarım, teraslama yöntemiyle yapılmakta ve ılıman Atlantik iklimi tarafından desteklenmektedir. Ayrıca bu nehir vadilerinin birçoğu metaller açısından da zengindir ve birçok Roma maden sahası da tespit edilmiştir. Bununla birlikte, iç kesimlerdeki yüksek araziler tarım açısından pek verimli olmamakla birlikte Roma dönemine ait bazı altın ve kalay madenleri içermektedir. Günümüzde dahi bu bölgeler çok düşük yoğunlukta yerleşimi desteklemektedir (Edmondson, 1987: 238-243).

1.2. İnsan Arka Planı

Roma, eyaleti organize etmeye başladığında sadece farklı fiziksel bölgelerden oluşan bir mozaikle değil aynı zamanda çok farklı derecelerde yerel kentleşmeyle de karşı karşıya kalmıştır (Harita 2). Dahası, Roma'nın bölgeye nüfuzu sadece aşamalı olarak gerçekleşmiş, bu da kültürel gelişimde daha fazla bölgesel dengesizliğe yol

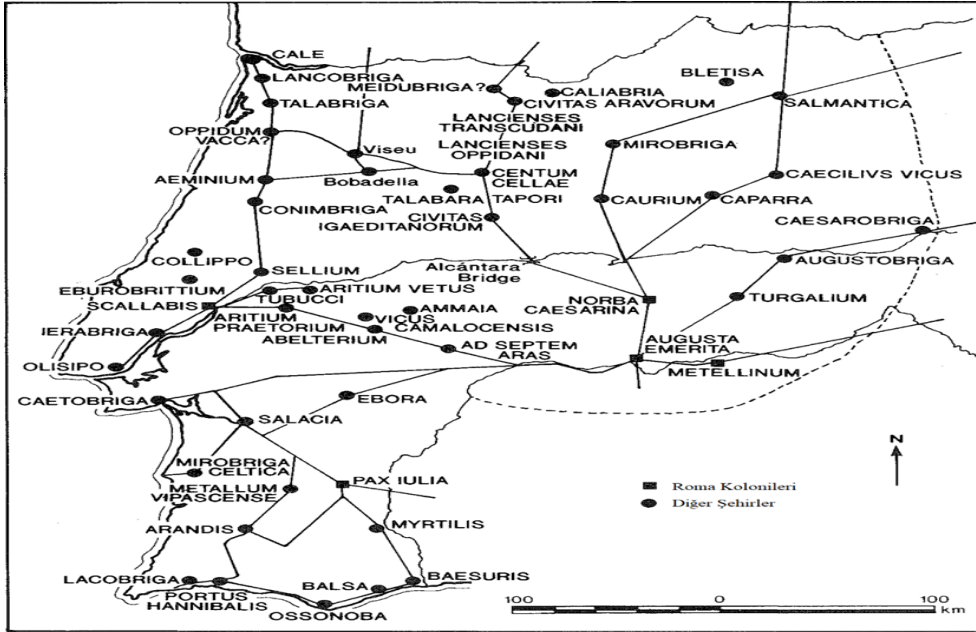
açmıştır. Eyaletin etnik olarak çok çeşitli kavimlerden oluştuğu tespit edilmiştir (Alarco, 1983: 19-21). Algarve ve güney Alentejo, MÖ. V. ya da IV. yüzyılda Hispania'nın Orta Meseta Bölgesi'nden gelen Kelt istilacılar tarafından işgal edilmeden önce proto-kentleşmiş topluluklar oluşturan, kendi alfabelerini ve yazılarını da geliştirmiş olan *Conii* ya da *Cynetes* gibi kavimler tarafından iskân edilmiştir (Basch, 1966: 211). Keltler Alentejo'nun tamamını ele geçirmiş; karakteristik tepe kaleleri olan '*castros*'a yerleşmiş ve Orta Meseta'daki Keltiberya yerleşimlerinde bulunanlara benzer kendine özgü bir çanak-çömlek türü ortaya çıkarmışlardır (Amaud ve Gamito, 1974-1977: 175-189). Fakat bu bölgede Turdetania'dan (Güney Baetica) ve Turduli'den gelen göçmen varlığı da tespit edilmiştir ve bunlar Balsa (Tavira), Ossonoba (Faro), Myrtilis (Mertola), Pax Iulia (Beja), Salacia (Alcacer do Sal) ve Caetobriga'da (Setubal) 'proto-kentsel' olarak tanımlanabilecek yerleşimler kurmuşlardır (Maia, 1980: 67-70). Bu topluluklardan bazıları Augustus öncesi dönemde nispeten gelişmiş toplum olduklarının bir işareti olarak kendi bakır sikkelerini bastırma hakkı kazanmıştır (Baesuris: MÖ.81; Ossonoba: MÖ.114; Silves: MÖ.85; Salacia: MÖ.25-27; Myrtilis: MÖ.91. Vives, 1924). Strabon'a göre Keltler Turduli'nin komşuluğundan Helenistik tarzda etkilenmişler, ancak kentleşmiş bir yaşam tarzını benimsemeye ikna olmamışlardır (Str.3.2.15).

Günümüz Portekiz'in sınırları içinde kalan Tagus'un kuzeyindeki bölge, muhtemelen pek çok küçük halkı (*populi*) kapsayan genel bir terim olan Lusitani bölgesi olarak adlandırılmıştır. Tepelerdeki yerleşelerde yaşayan halklar birbirlerine akrabalık gruplarıyla bağlanmış ve kapalı bir toplum yapısı oluşturmuştur. Ancak dışarıdan gelen kültürel etkilere daha açık olan Talabriga (Marnel?), Aeminium (Coimbra), Conimbriga (Condeixa-a-Velha), Collippo (S. Sebastiao do Freixo), Eburobritium (Amoreira de Obidos) ve Olisipo (Lizbon) gibi nehir vadileri ve kıyı bölgeleri Augustus öncesi çağda proto-kentsel toplulukların daha fazla gelişmesine tanık olmuştur. Daha küçük ölçekte, Olaia'daki (Figueira da Foz) kazılar Demir Çağı yerleşimi ve bir tür ilkel proto-kentsel yerleşimin yanı sıra Pön-Fenike malı ithal cam ve seramiklerinin izlerini ortaya çıkarmıştır (Rocha, 1905-1908: 340-349). Benzer şekilde, ithal mallarla metallerin değiş tokuş edildiği başlıca ticaret merkezi olan Sado'ya bağlı Salacia'da (Alcacer do Sal) bol miktarda Grek ve Pön eserleri bulunmuştur (Silva vd., 1980-1981: 180-201). Ancak Grekler ya da Pön-Fenike tüccarlarıyla (kökenleri muhtemelen Fenike'den ziyade güney Hispania'daki Fenike kolonileri olan) bu tür temaslar kıyı bölgeleriyle sınırlı kalmamıştır (Harrison, 1988: 101). Zaman zaman, örneğin Medellin'de (Badajoz) ya da Botija

veya Berzocana'daki (her ikisi de Caceres'de bulunmaktadır) tepe kalelerinde olduğu gibi iç kesimlerde de bulgular elde edilmiştir. Bu durumun nedeni muhtemelen iç kesimlerdeki önemli maden yataklarının zenginliğinde yatmaktadır. Pön-Fenike tüccarları lüks mallarını yerel işgücüyle çıkarılan bu tür madenlerle takas etmek için Atlantik kıyısına yelken açmışlardır. Bu malların bir kısmı iç kesimlere ulaşmış ve buralardaki güç merkezlerinde yerel seçkinler için prestij eşyası olarak kullanılmıştır (Gorbea, 1970: 441; Sanchez, 1985: 489).

Harita 2. Lusitania bölgesinin şehirleri ve yol ağı

Tagus'un kuzeyindeki Las Cogotas, Cardenosa gibi bölgeler, temelde Kelt kültürüne dayanan ve aynı zamanda tepe kalelerine yerleşmiş *Vettones*³ tarafından işgal edilmiştir (Aguilo, 1930: 102; 1932: 77). Buldukları bölge zoomorfik domuz, yaban domuzu ve koyun heykellerinin bölgedeki dağılımı ile belirlenebilmektedir (Hervas, 1968-1969: 75; Monteagudo, 1982: 15).

Genel anlamda '*castro kültürü*'nün hâkim olduğu eyaletin Keltleşmiş iç kesimleri ile daha gelişmiş toplumlardan gelen dış etkilere açık bölgeleri arasında belirgin bir karşıtlık bulunduğu görülmektedir. Eyaletin Augustus dönemi örgütlenmesinde *municipium* (belediye) statüsü alan tüm Lusitania halklarının (*Eborac*, *Myrtilis*,

³ Vettones muhtemelen Romalı istilacıların icat ettiği genel bir terimdir.

Olisipo ve *Salacia*) kökenlerinin Demir Çağı'nın sonlarında göçmen halkların ve kültürel fikirlerin etkisi altında proto-kentsel yerleşimler olarak ortaya çıkması tesadüf olarak görülmemelidir (Plin.NH.4.22; Galsterer,1971: 66).

1.3. Tepe Kaleleri (Castros) ve Demir Çağı Proto-Kentleşmesi

Demir Çağı tepe kaleleri bölgede genel bir yayılım göstermektedir. Mevcut yerleşimlerden çok azı kapsamlı bir şekilde kazılmıştır ve saha araştırmaları yoğun bir biçimde devam etmektedir. Tepe kaleleri 'şehir' olarak tanımlanmamalıdır ve Strabon, Titus Sempronius Gracchus'un 300 Keltiber 'şehrini' tahrip ettiğini belirten Polybius'u eleştirmekte haklıdır. Komutanların zafer iddiasını güçlendirmek için sık sık yanlış ithamlarda bulunduğunu belirtmektedir (Str.3.4.13). Tepe kalelerinin 'proto-kentleşmenin' önemli bir ilk aşamasını temsil ettiğini gösteren arkeolojik kanıtlar her geçen gün artmaktadır. Bu 'castro'ların yalnızca askeri maksatla, güvenlik sıkıntısı çekilen zamanlarda kullanılan sığınma yerleri olduğu düşünülmektedir. Ancak yerleşimler arasında hiyerarşi bulunduğu, bazı büyük *castro*'ların ekonomik, dini ve siyasi işlevlere sahip olduğu, sur dışı mezarlıkları, taştan inşa edilmiş evleri, dini mabetleri, çarklı tahıl değirmenleri için değirmen taşları ve karbonlaşmış tahıl tohumlarından daha büyük olduğu anlaşılmaktadır⁴ (Pereira,1970: 246; Silva, 1980: 176). Bazen de tepe kalesi içinde sosyal tabakalaşmanın izleri görülmektedir. Elvas yakınlarındaki Serra da Segovia'da binaların stillerinde belirgin bir farklılaşma tespit edilmiştir (Gamito, 1982: 70). Berzocana'da (Caceres) ortaya çıkarılan mücevher koleksiyonların ise yerel seçkinlerin statü sembolleri olduğu düşünülmektedir (Sanchez, 1985: 485).

Pön-Fenike veya Grek çanak çömleklerine ait istisnai buluntular daha önce kaydedilmiş olsa da Akdeniz halklarının bu Kelt bölgesine aktarmış olabileceği kültürel fikirler daha fazla önem taşımaktadır. Kültürleşme din ve şehir planı olmak üzere iki farklı alanda görülmektedir. Yakın zamanda Garvao, Ourique'de (Celtici bölgesinde) büyük bir adak deposu ortaya çıkarılmıştır. MÖ. IV. yüzyıla ait yerel işlemeli çanak çömleklerin yanı sıra Attika yapımı ince eşyalar, Pön cam eşyaları, Pön tanrısı Tanit'in iki temsili ve gözü temsil eden çeşitli gümüş ve yaldızlı diskler bulunmuştur. Bu diskler, ele geçen buluntuların Grek şifa tanrısı Asklepios'a benzer yerel bir şifa tanrısıyla ilişkili ritüellerin bir parçası olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Beirao vd., 1985: 40-58). Ayrıca, 'bothros' ritüel uygulamasının tamamı Grek-Roma ruhani kültürlerinden bizlere tanıdık gelmektedir (Burkert,1985:

---

⁴ Castro de Sao Miguel, Amendoa ve Maçao'da değirmen taşları; Castro da Senhora da Guia, Baiões ve S. Pedro do Sul'da ise tohumlar ve meşe palamutları bulunmuştur.

200). Daha etkileyici olan ise Demir Çağı'nın sonlarına tarihlenen iki kutsal alandır. Birincisi, Zalamea de la Serena (Badajoz) yakınlarındaki Cancho Roano'da bulunan büyük kerpiç yapıdır. İber şeritli ve boyalı çanak çömleklerin yanı sıra, Doğu Akdeniz dünyasıyla temasa işaret eden yüzlerce Attika malı siyah sırlı çanak çömlek bulunmuştur. Ayrıca, binanın tarzı Asî Nehri üzerindeki Al-Mina'da bulunan Grek yerleşimlerindeki binaları anımsatmaktadır. Ancak yapının işlevi son derece tartışmaya açıktır. Yapıda, yerel tanrıça Ataecina'ya ait büyük bir kül sunağı tespit edilmiştir (Freijeiro, 1981: 136-154). Arkeologlar tarafından burası Lusitanialı seçkinlerin ölü yakma yeri olarak kullanılan bir kutsal alan şeklinde yorumlanmıştır (Motes, 1983: 32-44; Harrison, 1988: 134). Bu yapının yerel çevre ve halk üzerinde çarpıcı bir etki bırakmış olduğu düşünülmektedir. Ölçeği ve birbirini izleyen iki farklı evresi ve işleviyle Yunanistan, Lefkandi'deki (Euboea) Toumba kompleksiyle bazı benzerlikler taşımaktadır. Cancho Roano'nun yerel bir aristokratın ikametgâhı olduğu ve bu aristokratın ölümü üzerine evin kahraman için bir kült mekânına dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Başka bir deyişle, anıt sadece Grek çanak çömleğinin değil, aynı zamanda Grek kahraman kültürü geleneğinin de bu bölgeye girişini düşündürmektedir (Harrison, 1988: 131-120). İkinci olarak, Santiago do Cacem'deki Kelt tepe kalesinde bir Demir Çağı tapınağı keşfedilmiştir, bu tapınak daha sonra geliştirilerek Roma'nın *Mirobriga Celtica municipium*'una dönüştürülmüş ve ismi yerel kökeninin izlerini devam ettirmiştir. Kelt geleneğinde kare biçiminde inşa edilen tapınağın Helenleştirilmiş pronaos ve cella'ya sahip biçimi karma formdadır (Slade vd., 1983: 55-58). Tapınağın kült önemi, *municipium*'un anıtsal merkeze entegre edilmiş ve iki Roma tapınağı tarafından çevrelenen forum alanının inşa edilirken yıkılmamış olmasıyla anlaşılmaktadır (Edmondson, 2002: 159).

Kültürel değişimin ikinci alanı daha fiziksel, yani kentsel yerleşimdir. Dikdörtgen planlı evler MÖ. II. ve I. yüzyıllara ait *castro*'larda sıkça görülmektedir. Bu yapı tarzı yine kökenini Doğu Akdeniz dünyasından gelen kültürel fikirlere dayandırmaktadır. Vouga nehrinin kuzeyinde bu tarz evlere rastlanmaması dikkat çekicidir, dairesel planlı evler (Almeida, 1975: 492) bu bölgedeki *castro*'ların Galiçya bölgesinin kültürel dünyasına çok daha yakın olduğunu göstermektedir (Tranoy, 1981: 38-46; Menaut, 1984: 278-284). Bununla birlikte, kültürel gelişimin sadece dikdörtgen planlı evlerin ortaya çıkmasından daha önemli kanıtı bu evlerin zaman zaman kentsel düzene yakın bir şekilde organize edilmesidir. Vettonia'daki Berzocana (Caceres) yerleşmesinde dikdörtgen evler birbirine paralel sokaklar halinde sıralanmıştır (Sanchez, 1985: 490). Lusitani'deki Conimbriga'da ise Demir

Çağı'nın sonlarında ilkel bir ızgara sistemi ortaya çıkmıştır. Bu planda, iki ana cadde 75 derecelik bir açıyla kesişmekte, böylece evler yamuk *insulae* şeklinde gruplanmaktadır (Alarcao ve Etienne, 1977: 17-25).

Kentsel yapıların gelişimine dair son arkeolojik keşifler arasında en kapsamlısı, Alcantara yakınlarındaki (Vettoni?) bir tepe kalesinde MÖ. 104 yılına tarihlenen bronz teslim anlaşmasıdır (AE 1984: 495; Richardson, 1986: 200-201). Anlaşma, topluluğun Romalı general L. Caesius'a teslim oluşunu kaydetmektedir. Romalılar topluluğa 'binalarını, yasalarını ve teslimden önceki gün kendilerine ait olan her şeyi' hasarsız olarak iade etmeyi kabul etmişlerdir. İlk bakışta, burada kalıcı bir merkez edinmiş, muhtemelen kamu binalarına sahip olan ve yasal mevzuat geliştirmiş bir yerel topluluğun olduğu düşünülebilir. Ancak Doğu Hellas'taki Roma zaferlerinden sonra yerleşimlerle ilgili senato kararları (MÖ. 170 tarihli *Thisbae* kararı: FIRA I: 31, özellikle 11. 25-31; ya da MÖ 171/70 tarihli *Koroneia* kararı: SEG XIX: 374) Alcantara belgesinin yalnızca standart bir Roma idari protokolünü tekrarladığı ve dolayısıyla yerel bağlamı hakkında ayırt edici bilgileri bizlere sunmadığı görülmektedir. Fakat Romalıların bölgeye gelişi ve Roma terimleriyle ifade edilen bu tür düzenlemelerin uygulanması daha ileri kültürel fikirlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Elimizdeki belgede yerel *legatus*'lardan bahsedilmektedir ki bu da bir çeşit siyasi hiyerarşinin varlığına yahut Romalılar tarafından dayatıldığına işaret etmektedir. Tüm nüfusun Villavieja'daki (Alcantara) *castro*'nun duvarları içinde mi ikamet ettiği, yoksa Villavieja'nın bölgenin tamamına dağılmış bir yerleşime sahip nüfusun 'baş yerleşimi' olarak mı kurulduğu belirsizdir. Çünkü civarda muhtemelen siyasi olarak Villavieja'ya bağlı daha küçük başka *castro*'ların bulunduğu tahmin edilmektedir (Meleno vd., 1984: 307-310). Son olarak, bronz levhanın *populus*'un merkezinde tespit edilmesi, Romalıların kent merkezine yazıt dikme geleneğinin Kelt dünyasının bu bölgesine de aktarıldığını düşündürmektedir (Edmondson, 2002: 160).

Sonuç olarak arkeolojik veriler, Doğu Akdeniz'den gelen kültürel etkilerin bölgeye Romalılarından çok önce ulaştığını göstermektedir. Augustus öncesi dönemde Roma eyaleti Lusitania'nın iç kesimlerinde ve Keltleşmiş bölgelerinde bile bazı kültürel gelişmeler olduğu görülmektedir. Bu veriler Strabon'un, medeniyeti ancak Roma'nın eliyle alabilmiş barbar bir dünya tasvirinin güvenilir olduğunu bizlere düşündürmektedir.

1.4. İmparator Augustus'un Yenilikleri

Lusitania eyaleti, Augustus'un Cumhuriyet dönemi Hispania Ulterior eyaletini belirsiz bir tarihte Baetica ve Lusitania olarak ikiye ayırmasıyla kurulmuştur (Nostrand,1922: 96-116). Augustus'un ilk işlerinden birinin imparatorluk genelinde nüfus sayımı yapmak olduğu düşünülmektedir (R. Gest. div. Aug.8.2). Modern araştırmacılar tarafından yerel *magistratlar*'ın kendi *civitates*'lerinden sorumlu olduğu düşünülerek bu çalışmayı yürütmenin en etkili yolunun şehir + bölge birimlerini (*civitates*) ele almak olduğu iddia edilmektedir (Brunt, 1981: 168). Augustus döneminde Lusitania'da bir eyalet nüfus sayımı yapıldığına şüphe yoktur, çünkü bir yazıtta eyalete '*pro censore*' olarak gönderilen *legatus*'un adı kaydedilmiştir (CIL X: 680). Dolayısıyla, eyaletin idari olarak birimlere ayrılmasına dikkat gösterilmiş olması muhtemeldir. İmparatorluk öncesi dönemde toprakları belirli ve gelişmiş şehirlerin mevcut olduğu *conventus Pacensis*'te problemler alan sayısı oldukça az iken eyaletin diğer bölgelerinde ciddi çabalar sarf edilmesi gerekmiştir. İlk adım, haydutluğun durdurulması ve *Pax Romana*'nın tesis edilmesini sağlamak olmuştur. Roma daha sonra eyaleti oluşturan halkların sabit sınırlar içerisinde yerleşmesini ve idari amaçlar için bir kent merkezi kurulmasını sağlamıştır. Roma, mümkün olduğunca mevcut kabile sınırlarını kullanmak istemiş, ancak daha geniş alana yayılmış olan halkları *civitates*'lere bölmek ve bölgelerini eskisinden daha net bir şekilde tanımlamak zorunda kalmıştır. İlk eyalet valilerinin gayretleri kısmen günümüze ulaşan yazılı sınır işaretlerinden (*termini Augustales*) anlaşılabilir (Tablo.1). Bunların çoğu MS. 4-6 yıllarına tarihlenebilmektedir, ancak Goujoim, Armamar'daki (Viseu) örnek, metne eklenen imparatorun adına bağlı olarak MS. 46-47 ya da MS. 59 yıllarına tarihlenmektedir (Vaz,1979: 134-136). Bu durum, bütün sınırların düzenlenmesi işinin hemen gerçekleşmediğini göstermektedir. Augustus döneminde bir ilk örgütlenme aşaması olduğu kesindir, MS. I. yüzyıla kadar da örgütlenmenin niteliği ve işlevinde değişiklikler yapılmıştır. Komşu halklar arasında sınır belirlenmesi konusunda herhangi bir anlaşmazlık yaşanmamış olması şaşırtıcı bir durumdur ve daha sonra bölgeye yerleştirilen sınır işaretleri de bir anlaşmazlığın çözümünü yansıtmaktadır. Fakat tüm hallerde, her *civitas*'ın sınırlarını düzenlemek eyalet valisinin sorumluluğundadır. Augusta Emerita'nın bölgesiyle⁵ ilgili üç işaret dışında tamamı Tagus'un kuzeyinde, Vettonia ya da Lusitania topraklarında, yani Demir Çağı'nda pastoral ekonominin baskın unsur olduğu bölgelerde bulunmuştur (Martinez, 1986: 105). Buralarda açıkça

⁵ Yakın zamanda Valencia del Ventoso, Altos de Soloparza'da (günümüz Badajoz, Museo Provincial'da) bulunan bir 'terminus Augustalis finis Emeritensium'a dikkat çekilmektedir. Bu durum güneydeki Curiga, Nertobriga ve Seria Fama lulia gibi Baetica şehirlerinin toprakları arasında Emerita'ya ait bir bölge olduğunu göstermektedir.

belirlenmiş bölgeleri olan şehirler bir istisna değildir ve kentleşmiş bölgelerde bu tür işaretlerin yokluğu tesadüfi görünmemektedir.

Tablo 1. *Termini Augustales*'in coğrafi yayılımı

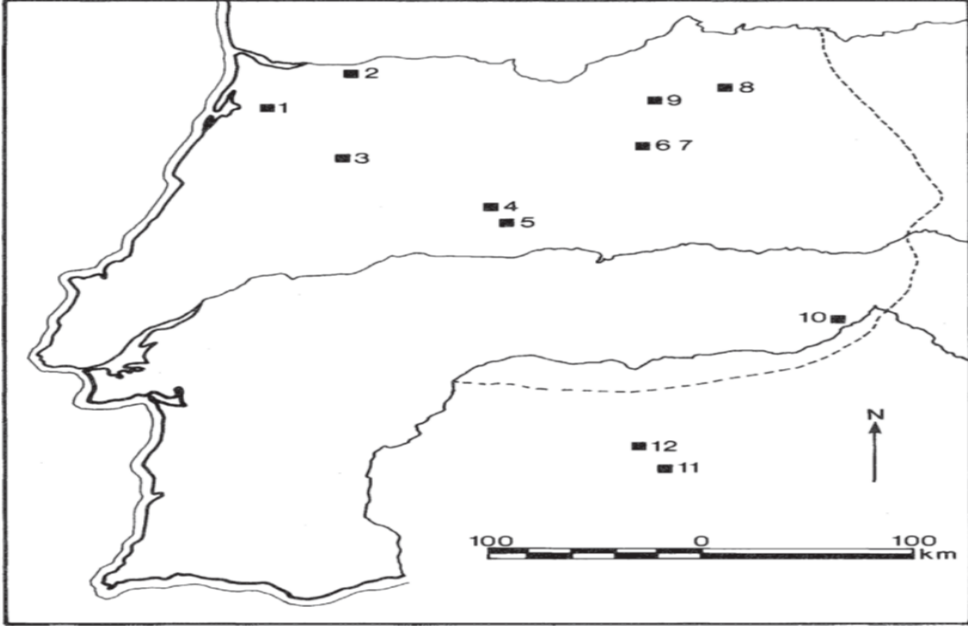
No	Konum	Tarih (MS.)	Kabile	Kaynak
1	Oliveira de Azemeis, Arouca	4-5	Talabrigenses (?)/Lancienses (?)	HAEp 1442, AP 1953,209
2	Goujoim, Armamar	46-47/59	Coilarni(?) / Arabrigenses	Conimbriga 1979
3	Guardao-Caramulo, Tondela	4-5	[...]ienses	AE 1954, 88
4	Peroviseu, Fundao	4-5	Lancienses/ Igaeditani	AE 1976, 273; Conimbriga 1977
5	Monsanto Valverde, Idanha	5-6	Lancienses Oppidani/ Igaeditani	CIL II 460
6	Mirobriga	5-6	Salmanticenses/ Mirobrigenses	CIL II 847
7	Mirobriga	5-6	Mirobrigenses/ Bletisenses	CIL II 858
8	Ledesma	6	Bletisenses / Mirobrigenses	CIL II 859
9	Traguntia, Virlanga	6	[Mi]robrigenses/[...]polibeden ses	CIL II 5033
10	Valdecaballeros	?	Praetores coloniae - Augusta Emeria	BRAH 1918
11	Montemolin	Domitianus	Ucubi	CIL II 656

12	Valencia del Ventosa	?	-	Alvarez Martinez 1988
----	----------------------	---	---	--------------------------

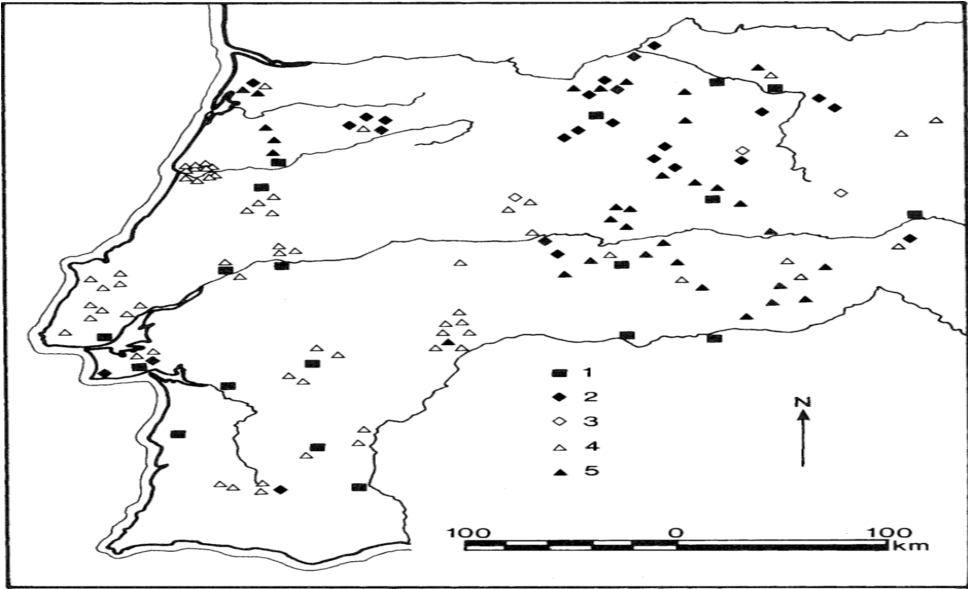
Romalılar yeni kentsel merkezler oluştururken halihazırda var olan proto-kentleşmiş bir yerleşimi *civitas*'ın merkezi haline getirmeyi tercih etmişlerdir. Örnek verecek olursak Gallia Cisalpina'da bulunan Mediolanum sadece bir köy olmaktan çıkıp Insubres'in *civitas* kenti haline gelirken, Gallia Narbonensis'deki Vindobona (Viyana), Allobroges'in başkenti olmuştur (Str. 4.1.11; 5.1.6). Mevcut bir yerleşimin geliştirilmesiyle birlikte Romalılar, orijinal yerleşimdeki kabile aristokrasisinin yeni kent merkezinin seçkinleri olarak kalmasına da izin vermiş gibi görünmektedir. Yukarıdaki örnekte yaşanan durum Lusitania'daki bazı halkların zaten merkezi yerler geliştirdiğini düşünmemize sebebiyet vermektedir. Böylece yerel aristokrasi, kendi yerel toplumları içindeki baskın konumlarını sürdürebilmek için Roma'nın çıkarlarını desteklemeye istekli olacaklardır (Goudineau, 1979: 307-308).

Roma'nın Britannia valisi Gnaeus Iulius Agricola'nın Tacitus tarafından Britannia'daki kentleşme sürecini 'özel olarak teşvik ettiği ve kamuoyu önünde desteklediği'ni belirttiği gibi Lusitania eyalet valilerinin de benzer teşvik ve yardımlarda bulunmuş olması muhtemeldir (Tac. Agr. 21). Idanha-a-Velha kasabası (Roma adı bilinmemektedir) Igaeditani'nin *civitas* başkenti olarak kurulduğu tespit edilmiştir ve kentleşmenin en erken aşaması Augustus dönemine tarihlendirilebilmektedir (Almeida, 1977: 40-41). Ayrıca başkente, MÖ. 16 yılında eyaletin bir başka şehri olan Augusta Emerita tarafından topluluğa bir güneş saati bağışlanmıştır (AE 1967: 144). Eyalet başkentinin, yerel topluluklara öncülük etme ve kentleşmeyi teşvik etme konusunda bilhassa önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Toutonus Arci, Malgeinus Manli ve Celtus Arantoni gibi Igaeditani *magistrat*'larının isimleri, yerel toplumun büyük oranda Keltleşmiş yapısını yansıtmaktadır. Bu erken tarihte *magistrat*'ların varlığı, Roma'nın *civitas* başkentlerinin benimsemesi için siyasi örnekler sağlamak zorunda olduğunu bir kez daha göstermektedir. Dahası, Roma eyalet valisinin yerel seçkinler aracılığıyla faaliyet göstermesi gerekmiş ve dolayısıyla bu tür yeni topluluklarda siyasi yapıların hızla kurulmasını teşvik etmiştir. Kent merkezinin kuruluşu MS. 4-5'te Igaeditani ve Lancienses arasındaki sınırların belirlenmesi ve kenti bir Roma kolonisi olan Norba Caesarina'ya (Caceres) ve oradan da eyalet başkenti Emerita'ya bağlayan yolun inşası daha geniş bir bölgesel bağlamda ele alınmıştır (AE 1976: 273).

Harita 3. Lusitania'daki *termini Augustales*'in coğrafi yayılımını gösteren harita

Harita 4. 1. Koloniye ya da *municipium*'a dönüştürülen alan; 2. Roma İmparatorluğu döneminde *vicus* olarak devam eden alan; 3. Bir Roma yerleşimi oluşturmak üzere yer değiştiren alan; 4. Roma işgali olmadan terk edilen alan; 5. Terk edilme ya da devamlılık hakkında bilgi bulunmayan alan.

2.1. Roma Yönetimi Altındaki Demir Çağı Yerleşimlerinin Sürekli İskanı ve Terk Edilmesi

Romalıların saldırgan dağ sakinlerini daha düz arazilere yerleştirme alışkanlığı, önce İtalya'da, daha sonra da Akdeniz dünyasında Roma yayılmasına dair antik anlatımların ana motiflerinden birini oluşturmuştur (Polyb. 1.65; Livy. Per. 19). Lusitania'da ise Strabon, dağ sakinlerinin Romalılar tarafından eyaletin kuzeyindeki yurtlarından Tagus-Anas bölgesine nakledildiklerinden bahsederken (Str. 3.1.6), Cassius Dio, Caesar'ın MÖ. 61 yılında Mons Herminius (Serra da Estrela) sakinlerine karşı düzenlediği seferlerin asıl sebebinin onları daha alçak yerlere yerleştirmek olduğunu belirtmiştir (Dio Cass. 37.52.3-4). Dio, 'Şehirlerin Caesar'a terk edildiğinden' bahsetmiştir, ancak burada tepedeki yerleşimleri kastetmiş olmalıdır. Bu tür edebi anekdotlar yerli nüfusun Roma yönetimi altında çok sık yerlerinden edildiği yönünde araştırmacıların oldukça kapsamlı ifadelerde bulunmalarına yol açmıştır (Blazquez, 1975: 26-27). Ancak arkeolojik malzemeye bakıldığında, Demir Çağı tepe yerleşimlerinin Roma İmparatorluğu döneminde farklı akıbetlere uğradığı anlaşılmaktadır. Bazıları terk edilmiş, fakat birçoğu kırsal *vici* olarak işlev görmeye devam etmiştir. Hatta bazıları *civitas* başkentleri, *municipia* veya *coloniae* olarak geliştirilmiştir (Edmondson, 2002: 165).

Lusitania'daki Roma kolonileri ve Augustus *municipia*'ları incelendiğinde Augustus döneminde belediye statüsü verilen dört kentin de MÖ. I. yüzyılda gelişen kent merkezleri olduğu görülmektedir ve bu durum arkeolojik kanıtlarla da doğrulanmaktadır. (Tablo 2) İlginç olan, belirtilen beş Roma kolonisinin hepsi de Demir Çağı'nda zaten yerleşim görmüş alanlarda kurulmuştur. (Tablo 3) Bununla birlikte Metellinum haricinde Roma kolonilerinin kuruluşundan önce önemli bir kentsel gelişim kaydedilmemiş gibi görünmektedir. Ek olarak birçok yerel yerleşim, Augustus döneminde *municipium* statüsünü kazanacak kadar gelişmemiştir. Ancak Roma eyalet yönetiminin amaçları doğrultusunda yeni *civitates*'in kentsel merkezleri olarak terfi ettirilmişlerdir. Bunlardan bazılarında ise Flaviuslar döneminde *municipium* statüsü verilmiştir (Galsterer, 1971:76). Nihayetinde pek çok Demir Çağı tepe kalesi tam anlamıyla kentleşmiş topluluklara dönüşmemiş, daha küçük merkezler olarak çoğunlukla kırsal kesimde işlev görmeye devam etmiştir. İki bölge bunu özellikle göstermektedir. Birincisi, dağlık bir bölge olan ve Romalılaştırmanın az olduğu modern Portekiz bölgesi Viseu'dur. Bölgede günümüze

kadar çok az Roma villa alanı keşfedilmiştir⁶ (Edmondson,2002: 166). Ancak birçok tepe kalesi Roma İmparatorluğu döneminde varlığını sürdürmüştür (Tavares, 1970: 665-666; de Almeida, 1975). İkincisi, kent merkezlerinin yalnızca Emerita'dan Asturica'ya giden ana yol boyunca geliştiği ve bazı villaların imparatorluğun son dönemlerinde ortaya çıktığı Hispania'nın Salamanca eyaletidir (Gorges, 1979: 345-346; Pinel, 1981: 219). Bu güzergâhın dışında hiç villa bulunmamaktadır ve yazıtlar Roma isimlerinin çok az benimsendiğini ve geniş akrabalık grupları ile yerel tanrıların yaygın olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur⁷ (Motes, 1956: 13-52).

Bununla birlikte yerleşimin merkezindeki süreklilik her zaman geçerli olmamış, bazı bölgelerde daha alçak alanlara doğru kaymalar olmuştur. Bejar'daki Cerro de Berrueco buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Demir Çağı merkezi Sierra de Gredos'un eteklerinde yer almış, MÖ. I. yüzyılın sonunda şehir Sierra de Gredos'un daha alçak kesimlerine taşınmış ve El Tejado ile Los Tejares olarak iki farklı bölgeye ayrılmıştır (Moran ,1925-1926: 20-24). Benzer şekilde Salmantica'da da Roma kenti Demir Çağı tepe kalesinin tam olarak üzerinde olmasa da çevresinde gelişmiştir (Motes, 1951: 70). Yine, bazı tepe kaleleri yerleşim yeri olarak terk edilmiş, ancak dini alan olarak kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin, Avila'daki El Raso de Candeleda, ana yerleşim yeri ve ona bağlı mezarlık MÖ. I. yüzyılın sonunda Tietar'ın sol kıyısındaki Candeleda'da kurulan yeni bir yerleşim yeri için terk edilmiş, ancak yerel tanrı Endovellicus'a adanan kutsal alan Roma İmparatorluğu döneminde de işlevini sürdürmüştür (Gomez, 1986: 884-904).

Yerleşimin devam ettiğine dair kanıtlarımız, Demir Çağı tepe kalelerinin bazı durumlarda terk edildiği gerçeğini gözlemlemelidir. Örneğin MÖ. II. yüzyılın başlarında terk edilen Cardenosa'daki Las Cogotas'da olduğu gibi genellikle Roma'nın bölgedeki askeri faaliyetleri sırasında terk edildiği görülmektedir (Aguilo, 1930 ve 1932). Ancak birçok tepe kalesi Roma askeri hareketinin bir sonucu olarak değil, doğrudan yerli halkın inisiyatifleriyle terk edilmiştir. Örneğin Lizbon yarımadası, Tunç Çağı ve erken Demir Çağı'nda oldukça yoğun bir tepe yerleşimi alanına sahipken bu alanların hiçbiri Roma döneminde iskân edilmemiştir. Bu

---

⁶ Örneğin, Sao Pedro do Sul concelho'sunda: Castro de Careoda (Carvalhais), Rompecilha ve Monte de Santa Maria/Monte Redondo'daki (Fiaes, Vila de Feira) yerleşimler; bugüne kadar sadece bir yerleşimin muhtemelen Roma'nın bölgeyi ele geçirdiği sırasında terk edildiğini göstermiştir.

⁷ Aşağıdaki Demir Çağı yerleşimlerinde ise iskân devam etmiştir: Yecla de Yeltes, Saldeana, Vitigudino, Iruena, Fuenteguinaldo, Lerilla, Picon del Rey, Sandanuela, Ermita de la Virgen del Castillo, Villarino de los Aires, Carrascal del Obispo, Teso de Utrera, Alba de Tormes, Castillo Viejo (Valero), Navagallega, Cabeza del Castillo (Lagunilla), Bejar.

değişimin nedenleri arasında bölgede savaş yaşanmaması ile Fenike, Kartaca ve Romalılarla artan temasın bağlantılı olması muhtemeldir. Sonunda Roma ordusunun varlığı ile Olisipo (Lizbon) ve Moron'u üs olarak kullanmaları yerleşik tarımın yoğunlaşmasını teşvik etmiş olmalıdır, çünkü Roma ordusu yerel gıda kaynakları için hazır bir pazar oluşturmuştur. Yerliler de kendilerini bu yeni Roma askeri pazarına daha yakın konumlandırmayı tercih etmişlerdir (Str. 3.3.1; Kalb ve Höck ,1984: 95-99).

Tablo 2: Lusitania'da Augustus *Municipia*'sı ve Roma Kolonilerine dönüşen Demir Çağı yerleşimleri

	Roma İsmi	Günümüz İsmi	Kaynak
	A) Augustus Municipia'ları (Plin.NH. 4.22.177)		
1	EBORA LIBERALITAS IULIA	Evora	Garciya y Bellido 1971
2	MYRTIUS	Mertola	Alvares 1956
3	SALACIA URBS IMPERATORIA	Alcacer do Sal	Tavares da Silva vd. 1981
4	OLISIPO FELICITAS IULIA	Lisbon	Vieria da Silva 1944
	B) Roma Kolonileri (Plin. NH. 4.22.117)		
1	AUGUSTA EMERITA	Merida	Alvarez Martinez 1984
2	METELLINUM	Medellin	Almagro Gorbea 1971
3	NORBA CAESARINA	Cacares	Callejo Serrano 1968
4	PAX IULIA	Beja	Ribeiro 1960

5	SCALLABIS PRAESIDIUM IULIUM	Santarem	Arruda & Catarino 1982; Arruda 1983-84
---	-----------------------------	----------	--

Bu nedenle Lusitania'dan elde edilen kanıtlar, tepedeki yerleşimlerin terk edilmesinin ya da ana merkezlerdeki kaymaların yalnızca Roma askeri faaliyetlerinin bir sonucu olarak açıklanması gerektiğini göstermemektedir. Villavieja'da bulunan ve yerel sakinlerin MÖ. 104 yılında Roma ordusuna teslim olduklarına dair bir belgenin yazılı olması ve kent merkezinde bulunması, burada bulunan sikkelerin (Augustus (MÖ. 27-MS. 14), Tiberius (MS. 14-37), Traianus (MS. 98-117), Constantinus (MS. 306-337) ve Theodosius (MS. 379-392)) de işaret ettiği gibi Roma'ya teslim olduktan sonra da uzun süre yerleşimin kullanıldığını göstermektedir (Meleno vd., 1984: 315-322). Demir Çağı yerleşimlerinin terk edildiği veya yer değiştirdiği durumları açıklamak için elimizdeki muhtemel örneklerden biri de Baetica'daki Sabora'da bulunan bir yazıttır. Sabora halkı MS. 78 yılında İmparator Vespasianus'tan (MS. 69-79) *oppidum*'larını tepedeki konumundan aşağıdaki ovaya taşımalarına izin verilmesi için özel bir talepte bulunmuştur. İmparatorun cevabından, taşınmanın siyasi değil ekonomik nedenlerle gerekli görülmesi ve halkın arzu ettiği anlaşılmaktadır. *Oppidum*'larının yüksek bir yere kurulması, yerleşimlerinin çevresindeki yetersiz tarım koşulları ile Roma yol ağına ve dolayısıyla bölgedeki diğer şehir merkezlerine, özellikle de pazarlarına erişememeleri büyük ekonomik zorluklar çektiklerini göstermektedir (CIL II: 1433; ILS: 6092). Lusitania tepe kalelerinin sakinleri de benzer şekilde Roma eyaletinin yollarına ve kasabalarına daha yakın bir yerde konumlanmak istemiş ve bu nedenle tepe kalelerini kendi istekleriyle terk etmiş olabilirler. Lusitania'daki tüm bu yerleşim değişikliklerinin Roma askeri eylemlerinin bir sonucu olarak ve Roma idari yönetiminin kolaylığı için yapıldığını söylemek yersiz ve aşırı genelleyici bir yaklaşım olacaktır.

Tablo 3: Flaviuslar döneminde *municipium* statüsü verilen Demir Çağı yerleşimleri

	Roma İsmi	Günümüz İsmi	Kaynak
A	Conventus Emeritensis		
	MIROBRIGA	Ciudad Rodrigo	Martin Vails 1976

	CAESAROBRIGA	Talavera de la Reina	Jimenez de Gregorio 1952; Alföldy 1987
	CAPERA	Ventas de Capara	Beltran Lloris 1973
	BLETISA	Las Merchanas, Lumbrales	Maluquer de Motes 1956
B	Conventus Pacensis		
	OSSONOA	Faro	Strabo 3.2.5
	BALSA	Tavira	Casariago et al. 1987
	MIROBRIGA CELTICA	Santiago do Cacem	Slade et a l 1983
	CAETOBRIGA (?)	Setubal	Soares ve Tavares da Silva 1986
C	Conventus Scallabitanus		
	SELLIUM	Tomar	Ponte 1985a; 1985b
	CONIMBRIGA	Condeixa-a-Velha	Alarcao & Etienne 1977
	AEMINIUM	Coimbra	Alarcao 1979

2.2. Anıtlştırma ve Kentsel Gelişim

Tacitus'tan itibaren Roma İmparatorluğu'ndaki kentsel gelişimin temel ölçütü olarak kamusal eserler dikkate alınmıştır (Tac.Agr.21). Lusitania'nın anıtsal merkezlerinin yapısına dair kanıtlar fazla bulunmamaktadır, ancak kazı ve topografik araştırmalar sonucunda veriler her geçen gün artmaktadır. Lusitania'daki kent merkezlerinin sayısı Baetica'dakinden çok daha azdır. Buna ek olarak Lusitania eyaletindeki Roma kentlerinin çoğu sonraki dönemlerde işgal altında kalmış ve Roma merkezlerine dair kanıtların büyük bir kısmı ortadan kaybolmuştur. Fakat eyalette nispeten az sayıda inşa yazıtı ele geçmiştir. Elimizdeki kanıtlardan anlaşıldığı kadarıyla eyaletin daha uzak bölgelerinde yer alan kasabalarda dahi Roma tarzı binalar inşa edilmiştir. Örneğin Serra da Estrela'nın kuzeyinde kalan Bobadella kenti; kemerleri, amfityatrosu, Neptün tapınağı ve 'Genius Municipi'ye adanmış bir

forumu olan anıtsal bir merkeze sahiptir (Amaral, 1983: 4-12). Ayrıca, eyaletin farklı şehirlerindeki binalar arasında üslup benzerlikleri de sıklıkla fark edilebilmektedir. Ebor'a'daki bir tapınak ve 'Diana Tapınağı' birbirlerine benzer şekilde inşa edilmiş (Hauschild, 1982: 150), Alter do Chao, Capera, Salmantica ve Aljucen üzerindeki köprülerin tamamı da tasarım ve doku bakımından Emerita'da bulunan Guadiana nehri üzerindeki benzetilmiştir (Martinez ve Pintiado, 1982: 100-101). Aynı şekilde, Metellinum ve Olisipo'daki tiyatrolar da açıkça MÖ. 16 yılında inşa edilen Emerita'dakini örnek almıştır (Amo, 1982: 324; Alarcao, 1982: 289; CIL II: 474). Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak kendine özgü Roma tarzı mimarisi geliştiren Emerita, eyaletin diğer kentleri için anıtsal kent merkezlerini düzenlerken ideal bir model oluşturmuştur.

Lusitania'nın kent merkezlerinin Roma egemenliği altında nasıl geliştiğini daha ayrıntılı olarak incelemek için Augusta Emerita ve Conimbriga'nın anıtsal merkezlerine odaklanılacaktır. İlki Romalı yetkililer tarafından eyalet üzerindeki Roma gücünün gösterişli bir sembolü olarak tasarlanmış bir eyalet başkenti örneği, ikincisi ise bir Demir Çağı *oppidum*'unun Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmaya karşılık olarak kent merkezini nasıl geliştirdiğinin iyi bir örneğidir. Emerita, kentsel anıtsallaşmanın merkezden nasıl planlandığına dair çarpıcı bir örnek sunarken, Conimbriga anıtsallaşmaya çevresel bir perspektiften bakmamızı mümkün kılmaktadır.

2.2.1. Augusta Emerita

MÖ. 25 yılında *Legatus Augusti Pro Praetore* olarak görev yapan P. Carisius, Hispania'nın kuzeybatısındaki Lancia şehrini yıkmış ve veteranların yerleşmesi için yarımadanın batısındaki kuzey-güney kara yolunun Hispalis'e giderken Guadiana'dan geçtiği noktada, Guadiana ve Albarregas nehirlerinin birleştiği yerde Augusta Emerita kolonisini kurmuştur (Dio Cass. 53.26). Başlangıcından itibaren iddialı bir anıtsallaştırma programı yürütülmüştür. Koloniler sadece yerel halkı kontrol altında tutmak için garnizon görevi üstlenmekle kalmamış, aynı zamanda Cicero'nun Narbo'da gözlemlediği gibi (Cic.Font. 13) yerel halkın faydalanabilmesi için bir Roma kentinin nasıl görünmesi gerektiğine dair modeller, hatta 'yansımalar' olarak da hizmet etmişlerdir. Yeni kent düzeninin temeli ızgara planı ile yapılmış ve dik açılarla kesişen sokaklardan oluşan dikdörtgen plana sahiptir. Roma kanalizasyon sisteminin yeniden oluşturulması sayesinde koloninin ilk yerleşim planının ortaya çıkarılması mümkün olmuştur (Richmond, 1930: 99-106). Son topografik çalışmalara göre Emerita gibi Tarraco da iki *forum*'a sahiptir. Birisi (calle

Sagasta ve calle de Banos arasında) koloninin *forum*'u, diğeri (Plaza del Parador Nacional de Turismo yakınında) eyaletin *forum*'u olarak tasarlanmıştır ve imparatorların eyalet kültürü için büyük öneme sahip olduğu tespit edilmiştir (Martinez ve Pintiado, 1982: 40-42).

Koloninin temel inşasının önemli bir parçası olarak Guadiana ve Albarregas nehirleri üzerinde köprüler inşa edilmiş, Guadiana'nın taşmasını önlemek için de bentler yapılmıştır (Martinez, 1983: 60-66). Su tedarigi erken bir tarihten itibaren sağlanmış olup, üç su kemeri sistemi de muhtemelen Augustus dönemi anıtsallaştırma dönemine tarihlenmektedir. Su kemerleriyle bağlantılı olarak calle de Banos olarak adlandırılan yerde bulunan iki hamam grubu keşfedilmiştir (Martinez, 1985: 41-43). Halka açık dinlenme binalarının da koloninin ilk yıllarında inşa edildiği tespit edilmiştir. Tiyatro MÖ. 16 yılında (Buruaga, 1982: 314; CIL II: 474), amfitiyatro MÖ. 8 yılında (Pidal, 1957: 208-210) Circus ise Tiberius döneminde inşa edilmiştir (Humphrey, 1986: 360-376). Tapınaklar da ilk anıtsallaştırmanın önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Tiberius döneminde bastırılan koloniye ait bir sikke çeşidinde '*Aetemitati Augustae*' ibareli bir tapınak tasvir edilmiştir (Beltran, 1976: 97-103). Santa Eulalia Kilisesi'nin içine inşa edilmiş bir Mars tapınağının parçaları günümüze ulaşmıştır (Alonso, 1970: 188). 'Diana Tapınağı' olarak adlandırılan yapı, Iulius-Claudius döneminde bölgeden çıkan granitten, altıgen formda peripteral bir podyum üzerine inşa edilmiş, süslemeleri alçıdan yapılmıştır ve muhtemelen koloni *forum*'unun bir parçasını oluşturmuştur (Martinez, 1976: 43-50; 1985: 41-42). 1983 yılında ise calle Holguin'de mermer plakalarla süslü büyük bir tapınağın izleri ortaya çıkarılmıştır ve bu tapınak muhtemelen eyalet *forum*'unun merkezinde yer almaktadır (Martinez, 1986: 157-158). Ancak daha da önemlisi, bu iki tapınak biçimsel olarak Roma'daki tapınaklardan türemiş gibi görünmektedir. Diana tapınağı, Largo Argentina'daki geç Cumhuriyet tapınaklarıyla yakın benzerlikler taşıırken calle Holguin tapınağı muhtemelen Concordia Tapınağı'nı model almıştır (Martinez, 1976, 50; 1986: 156). Emerita'daki Circus, Roma'daki Circus Maximus'a benzetilmiştir. Roma mimarisiyle daha da çarpıcı benzerlikler koloninin *forum*'unda ortaya çıkmaktadır. Çevresindeki revakların dekorasyonuna ait unsurların gün ışığına çıkarılmasıyla birlikte Iupiter, Ammon ve Medusa başlarını içeren kalkanlar (clipeus) tespit edilmiştir. Bu revaklar aynı zamanda yüksek standartta işçiliğe sahip karyatidlerden de oluşmaktadır (Squarciapino, 1976: 58-60; 1982: 56-61). Ancak en önemli nokta, bu revakların Roma'daki Augustus Forumu'ndakilere çok yakın bir şekilde örnek alındığını göstermeleridir (Ganzert ve Kockel, 1988: 153-180). Muhtemelen Agrippa'nın adadığı kurbanı tasvir eden yüksek kaliteli bir mermer

kabartma da bu yeni koloninin sanat ve mimarisinin tutarlı bir şekilde 'büyükşehre ait' olduğunu göstermektedir (Trillmich, 1986: 283-290).

Bu unsurların ve iki *forum*'un anıtsallaştırılmasının tarihi belirsiz olmakla birlikte geç Augustus veya Iulius-Claudius döneminde yapıldıkları düşünülmektedir. Sıfırdan yeni bir anıtsal merkez inşa etmenin lojistik sorunları (planlama, tasarım, mimarların, heykeltıraşların, sanatçıların işe alınması, gerekli hammaddelerin temin edilmesi vb.) göz önüne alındığında, Emerita'nın tüm anıtsal merkezinin kısa zamanda inşa edilmiş olması pek olası değildir. Ancak Roma'nın Emerita'yı bir 'minyatürü' olarak planladığı açıktır (Kienast, 1982: 335-365). Emerita, imparatorluğun gözünde, Roma gücünün bir sembolü olarak tasarlanmıştır. Yerel halk artık Roma uygarlığının nasıl bir şey olduğunu kendi gözleriyle görebilecek ve zamanla Emerita'yı eyaletin başka yerlerindeki kentsel projeler için bir model olarak kullanabilecektir.

2.2.2. Conimbriga

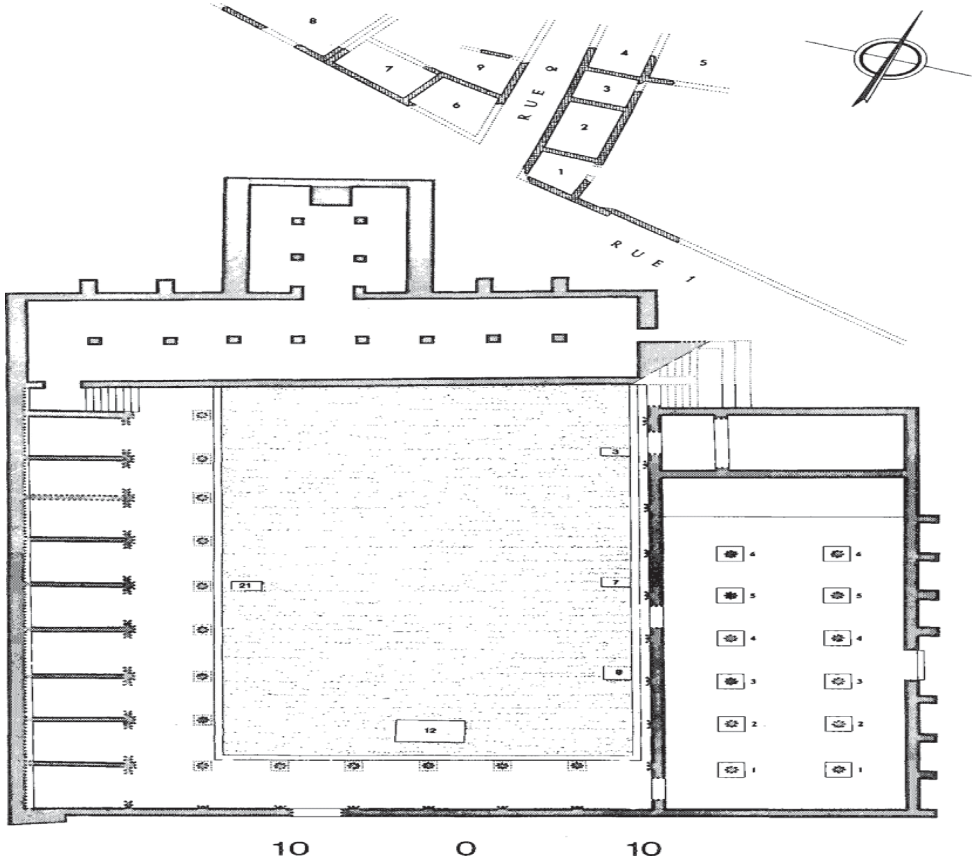
Lusitania'da yerel bir kent merkezinin Roma yönetimine verdiği tepki en iyi şekilde aslen Kelt olan Conimbriga yerleşiminden anlaşılabilir. Geç Demir Çağı'ndaki bazı proto-kentsel gelişmelerden sonra Conimbriga, eyaletin Augustus dönemi organizasyonunda bir *civitas stipendiaria* haline gelmiştir ve bu dönemde Grek-Roma çizgisindeki ilk büyük anıtsallaştırma aşamasını gerçekleştirmiştir. Kente inşa edilen *forum* (en geniş ve en uzun noktalarında 50m x 60m, bkz. Şekil 1) Demir Çağı yerleşimlerinin bulunduğu bir alanda yükselmiştir (Alarcao ve Etienne, 1977: 29-38). Yapı; dini, siyasi, adli ve ticari olmak üzere dört işleve hizmet etmiştir. Dini işlev için kuzey ucunda, her iki yanında ve arka tarafında revakları olan bir tapınak inşa edilmiştir. Siyasi işlevi için doğu tarafındaki küçük yapının yerel bir senato binası (*curia*) olduğu tespit edilmiştir. Adli işlev için bu küçük senato binasının yanında bir bazilika yer alırken, *forum*'un ticari işlevini arttırmak için batı tarafında dokuz dükkân (*tabernae*) inşa edilmiştir. Ayrıca, tapınak revakları altına bir kriptoportikus yapılmıştır. Bu sayede hem tapınağın seviyesi doğal topografyanın izin vermediği ancak Roma şehir planlamasında gerekli olan hâkim bir konuma yükseltilmiş hem de yeni *forum* ile kuzeyinde daha alçak bir seviyede yer alan eski Demir Çağı yerleşim bölgesi arasındaki iletişim sağlanmıştır (Vitr. De.Arch. 1.7.1). Forumun açık meydanı onur heykelleriyle süslenmiştir. Güneyinde, yine Demir Çağı konutlarının bulunduğu bölgede Augustus dönemine ait bir dizi hamam tasarlanmıştır. Hamamlara su, soğuk hava odasından yaklaşık 3443 metre

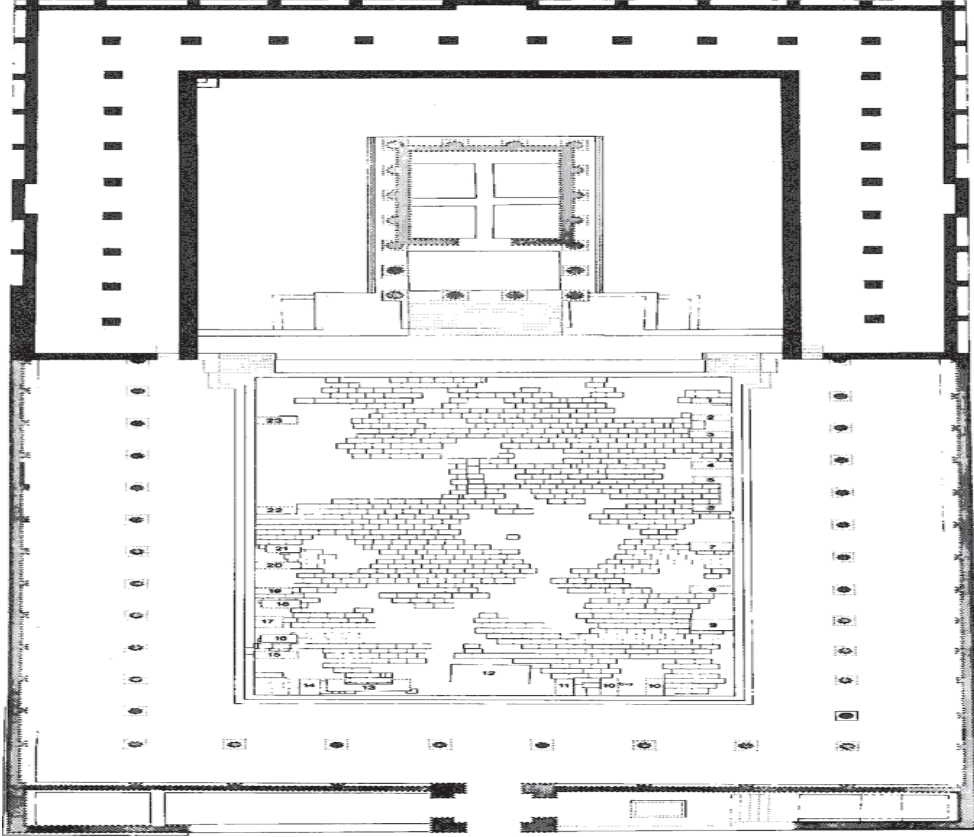
uzaklıktaki modem Alcabideque köyü yakınlarındaki kaynaktan bir su kemeri sistemiyle sağlanmıştır (Alarcao ve Etienne, 1977: 44-64).

Iulius-Claudius döneminde forumun batısında tipik Roma *atrium* tarzı evler inşa edilirken hamamların yakınında daha mütevazı konutlar kurulmuştur. Böylece şehir geliştikçe bazıları daha zengin vatandaşlara, diğerleriye daha yoksullara ait olan birbirinden ayrılmış yerleşim bölgelerinde büyük bir sosyal tabakalaşma ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Conimbriga'nın yerel bir Kelt topluluğunun Roma İmparatorluğu'yla bütünleşmesinin hemen ardından Grek-Roma çizgisinde iddialı bir anıtsallaştırma başlattığı görülmektedir. Yerel aristokrasi böylece Roma'ya bağlılıklarını ve Grek-Roma tarzı yaşam ideallerini hızla özümstediklerini göstermiş olmaktadır (Alarcao ve Etienne, 1977: 68-80). İmparator Vespasianus döneminde İber yarımadasındaki topluluklara Latin hakları tanınmış, bu haklar kapsamında *municipium*'larda baş yönetici görevinde bulunanlar Roma vatandaşı olmaya hak kazanmışlardır (Plin. NH. 3.3.30). Conimbriga topluluğu, statüdeki bu yükselmeye bir kez daha anıtsal merkezini dikkat çekici bir ölçekte yeniden biçimlendirerek karşılık vermiştir. İlk olarak, bu dönem Conimbriga'nın sur dışı amfitiyatrosunun inşa edildiği dönem olabileceği düşünülmektedir, ancak buradaki kazılar henüz tamamlanamadığı için tarihi kesinlik kazanmamıştır (Alarcao, Mayet ve Nolen, 1990:60-68). Şehirdeki en belirgin değişiklik, Augustus Forum'unun radikal bir şekilde yeniden tasarlanmış olmasıdır. *Forum* sadece büyütülmemiş aynı zamanda yeni bir eksen üzerinde hizalanmıştır. (Şekil 2)

Şekil 1: Conimbriga'daki Augustus forumu

Şekil 2: Conimbriga'daki Flavius forumu

MS. I. yüzyılın sonlarında İber yarımadasının başka yerlerinde olduğu gibi siyasi ve ticari binalar başka yerlere taşınmıştır. Örneğin, Belo'da eski *forum*'un ticari işlevleri yeni inşa edilen bir pazar binası tarafından devralınmıştır (Didierjean vd., 1986: 94-95; 264-266). Sonuç olarak Conimbriga'da *forum* tamamen imparator kültürüne adanmış bir alan haline gelmiştir. Bir podyum üzerine kurulmuş ve anıtsal bir merdiveni olan daha büyük bir tapınak kuzey ucunda yeniden inşa edilmiş, arkadan ve yanlardan yeni bir revakla çevrelenmiştir. *Forum*'un kuzey ucundaki genişleme Demir Çağı mahallelerinin yıkılmasını ve yeni bir kriptoportikus inşa edilmesini gerektirmiştir. Güneydeki girişine anıtsal bir kemer eklenmiştir (Alarcao ve Etienne, 1977: 88-111; Bellido, 1972-1974: 50-68). Traianus döneminde ise hamamlar büyük ölçüde genişletilmiş ve yeniden tasarlanmıştır. Bu durum civardaki özel konut alanlarının bir kısmının yer değiştirmesine neden olmuştur (Alarcao ve Etienne, 1977: 113-134). Şehrin Hispania'da doğan ilk Roma İmparatoru Traianus

döneminde geliştirilmesi dikkat çekicidir. Ancak araştırmacılar bunu Flavius anıtsallaştırmasının doğal bir tamamlayıcısı olarak görmeyi tercih etmektedirler (Edmondson, 2002: 170). Bu dönemden sonra, anıtsal merkezde büyük bir yeniden yapılanma olmamıştır. Fakat şahıs evlerinde sık sık değişiklikler ve süslemeler yapılmıştır. Kent MS. III. yüzyılda surlarla güçlendirilmiş ve surlar lüks ve özel konutlardan oluşan bir bölgeyi boydan boya kesmiştir (Alarcao ve Etienne, 1977: 138-143).

Conimbriga'nın anıtsallaştırılmasının birbirini izleyen aşamaları, yerel bir topluluğun Roma eyalet yönetiminin etkisine verdiği olası tepkiyi çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Conimbriga'daki düzenlemelerin zamanlaması özellikle ilgi çekicidir, çünkü yerel seçkinler kent merkezinin kalitesini Roma tarzında iyileştirmeyi tam da topluluğun statüsünün önce *civitas stipendiaria*'ya ardından da Latin vatandaşlık haklarına yükseltildiği anlarda seçmiştir. Conimbriga, statüsü yükseltildiğinde kent merkezini yenileyen tek Lusitania kenti olmamıştır. Mirobriga Celtica'da (Santiago do Cacem) yapılan son kazılar, buradaki *forum*'un da Flavius döneminde önemli ölçüde yenilendiğini ortaya çıkarmıştır (Biers vd., 1984: 110-115).

Sonuç

Yoğunlukları fazla olmasa da kentler hâlâ Lusitania'nın Roma dönemi görünümünün önemli bir özelliğini oluşturmaktadır. Bazıları Roma idari mekanizmasına yardımcı olmak için yeniden inşa edilmiştir. Ancak çoğu Demir Çağı yerleşim merkezlerinden çıkarak doğal bir şekilde gelişmiştir. Açık olan bir şey varsa o da kentlerin Roma tarafından sonradan kurulmadığıdır. Tepe kalelerinin karakteristik yerleşim biçimini temsil ettiği Keltleşmiş bölgelerde bile Romalıların gelişinden önce dikkate değer bir kentsel gelişim söz konusudur. Arkeolojik kanıtlar, Lusitania'yı uygarlığın kültürel yörüngesinin dışında barbar bir bölge olarak tasvir etme isteğiyle belki de Roma istilası retoriğinin bir kısmını tekrarlayan Strabon'un anlatımına önemli bir düzeltme sağlar. Lusitania'yı barbar bir bölge olarak resmeden bu retorik, Romalıların askeri saldırılarını ve ardından bölgeyi düzenlemelerini haklı çıkarmalarına yardımcı olmuş olabilir. Strabon'un görüşünün aksine, Roma mümkün olan her yerde *status quo*'yu korumayı ve daha sonra sömürmek istediği bölgelerde büyük çaplı bir yer değiştirmeye yol açmamayı tercih etmiştir. Eğer kentsel gelişim halihazırda gerçekleşmişse, bu durum Roma'nın o bölgeyi düzenlemesi için ideal bir temel oluşturmuştur. Sadece sınırları net olarak belirlenmemiş bölgelerde yeni bir kentsel model uygulamak zorunda kalmıştır. Son

olarak, Demir Çağı yerleşim alanlarında Roma kentlerinin ya da *vici*'lerin gelişmesi, Roma'nın mevcut yerel seçkinleri de otorite konumlarında tuttuğu ihtimalini gündeme getirmektedir. Tüm eyaletlerde Roma bürokrasisi asgari düzeyde olmuş, büyük ölçüde şehrin yerel seçkinlerine güven tercih edilmiştir. Şehrin sakinlerini mevcut nüfuz konumlarında tutarak ve er ya da geç Romalı statüsüne erişmelerini sağlayarak, kendisi için yalnızca doğal müttefikler değil aynı zamanda imparatorluk yönetimi süreci için gerekli toplumsal dayanağı da oluşturmuştur. Buna karşılık, Roma kültürünün dışa dönük biçimlerini devralanlar da bu yerel seçkinler olmuştur.

Kaynakça

- AGUILO, J. (1930), *Excavaciones de las Cogotas, Cardenosa (Avila). I. El Castro*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones Arqueologicas 110, Madrid.
- AGUILO, J. (1932), *Excavaciones de las Cogotas, Cardenosa (Avila). II. La necropolis*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones Arqueologicas 120, Madrid.
- ALARCAO, Jorge de (1982), "O teatro romano de Olisipo", *El teatro en la Hispania romana (simposio, Merida 1980)*, ss. 286-316.
- ALARCAO, Jorge de (1983), *Portugal Romano*. Lisbon
- ALARCAO, Jorge de ve ETIENNE, Robert (1977), *Fouilles de Conimbriga I, L'Architecture*, Paris.
- ALARCAO, Jorge de, ETIENNE, R., MAYET, F., (1990), *Les Villas romaines de São Cucufate (Portugal)*, Livraria Castro e Silva, Lisbon.
- ALARCAO, Jorge de. (1988), *Roman Portugal: Volume 1: An Introduction*, Oxford, Aris&Philips.
- ALMEIDA, C.A.F. de (1975), "Influencias meridinais na cultura castreja", *XIII Congreso Nacional de Arqueologia Huelva 1973*, Zaragoza, ss. 491-498.
- ALMEIDA, D.F. de (1977), "Civitas Igaeditanorum et Egítania: municipium romain, ville episcopale Wisigotique", P.M. Duval ve E. Frezouls (ed), *içinde*, Themes de recherches sur les villes antiques d'Occident, Paris, ss.39-55
- ALONSO, M. del Pilar (1970), "Los relieves del templo de Marte en Merida", *Habis*, C.1, ss. 181-197.
- AMARAL, A.E. (1983), "Considerações preliminares acerca do Forum II de Bobadela", *Coimbra Munda*, C.5, ss.3-14.

- AMAUD, J.M. ve GAMITO, T.J. (1974-77) “Ceramicas estampilhadas da idade do ferro do sul de Portugal, *O Arqueólogo Português*, C.3, S.7-9, ss. 165-202.
- AMO, M. del (1982), “El teatro romano de Medellin”, *El teatro en la Hispania romana (simposio, Merida 1980)*, ss. 317-336.
- BASCH, M. Almagro (1966), *Las estelas decoradas del suroeste peninsular, Bibliotheca Praehistorica Hispana VIII*, Madrid.
- BEERS, W., CAEIRO, J., LEONARD Jr., A. ve SOREN, D. (1984), “Investigações em Mirobriga (Santiago do Cacem), Portugal 1981”, *Arquivo de Beja*, C.3, S.1, ss. 107-114.
- BEIRAO, C. vd., (1985), “Deposito votivo da II idade do ferro de Garvao: noticia da primeira campanha de escavações”, *O Arqueólogo Português*, C.4, S.3, ss. 45-136.
- BELLIDO, A. G. (1972-1974), “El tetrapylon de Caper a (Caper, Caceres)”, *Archivo espanol de Arqueologia*, C.45-47, ss. 45-90.
- BELTRAN, A. (1976), “Las monedas romanas de Merida: su interpretacion historica”, *Augusta Emerita: actas del bimilenario de Merida*, ss. 93-105.
- BLAZQUEZ, J.M. (1975), *La Romanizacion. II. La sociedad y la economia en la Hispania romana*, Ciclos y temas de la historia de Espana, Madrid.
- BRUNT, P.A. (1981), “The revenues of Rome”, *Journal of Roman Studies*, C.71, ss. 161-72.
- BURKERT, W. (1985), *Greek Religion*, Oxford, Harvard University Press.
- BURUAGA, J.A. Saenz de (1982), “Qbservaciones sobre el teatro romano de Merida”, *El Teatro en la Hispania romana (simposio, Merida 1980)*, ss. 303-316.
- DE'ENCARNAÇÃO, J. (1975), *Divindades indigenas sob o dominio romano em Portugal: subsidios para o seu estudo*, Lisbon, Imprensa Nacional-Casa da Moeda,
- DE'ENCARNAÇÃO, J. (1984), *Inscrições romanas do Conventus Pacensis: subsidios para o estudo daromanização*, Coimbra, Instituto de Arqueologia da Faculdade de Letras.
- DIDIERJEAN, F., NEY, C. ve PAILLET, J.L., (1986), *Belo III. Le Macellum*, Publ. de la Casa de Velazquez, serie archéologique, C. 5, Madrid.
- EDMONDSON Jonathan (1987), *Two Industries in Roman Lusitania: Mining and Garum Production*, B.A.R. International Series 362, Oxford.

- EDMONDSON Jonathan (2002), "Romanization and Urban Development in Lusitania", Thomas Blagg ve Martin Millett (ed.), *içinde*, The Early Roman Empire in the West, Oxford, Oxbow Books (3.baskı), ss. 151-178.
- ERSKINE, Andrew (2010), *Roman Imperialism*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- ETIENNE, R. (1982), "Les senateurs originates de Lusitanie' in Epigraphia e ordine senatorio", *Tituli*, S.5, ss.521-29.
- FABRE, G. (1974), "A propos d'une inscription sur brique inedite de Conimbriga", *Actas do III Congreso Nacional de Arqueologia*, ss.191-200.
- FEVRIER, P.A., LEVEAU, P. (1982), *Villes et campagnes dans l'Empire romain: actes du colloque a Aix-en-Provence*, Aix-en-Provence.
- FINLEY, Moses I. (1977), "The ancient city: from Fustel de Coulanges to Max Weber and beyond", *Comparative Studies in Society and History*, C.19, S.3, ss. 305-327.
- FIRMAT, M. L. Albertos (1975), "Organizaciones suprafamiliares en la Hispania Antigua", *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, ss. 5-66.
- FIRMAT, M. L. Albertos (1981), "Organizaciones suprafamiliares en la Hispania Antigua II", *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueologia*, ss. 208-214.
- FREIJEIRO, A. (1981), "Cancho Roano: un monumento proto-historico en los confines de la Antigua Lusitania", *Boletin de la Real Academia de Historia*, C.178, ss. 225-241.
- GALSTERER, H. (1971), *Untersuchungen Zum Römischen Städtewesen Auf der Iberischen Halbinsel* (Madrider Forschungen, Bd. 8), Berlin, Walter de Gruyter.
- GAMITO, T.J. (1982), "A idade do ferro no sul de Portugal: problemas e perspectives", *Arqueologia*, C.6, ss. 65-78.
- GANZERT, J. ve KOCKEL, V. (1988), "Augustus forum und Mars-Ultor-Tempel", W.D. Heilmeyer, E. la Rocca ve H.G. Martin (ed.), *içinde*, Kaiser Augustus und der verlorene Republik, Mainz, ss.149-199.
- GOMEZ, F., Fernandez (1986), *Excavaciones arqueologicas en El Raso de Candeleda*, Avila.
- GORBEA M. Almagro (1970), "Hallazgo de un kylix atico en Medellin (Badajoz)", *XI Congreso Nacional de Arqueologia, Merida 1968*, Zaragoza, ss. 437-448.

- GORGES, Jean-Gérard (1982), “Centuriation et organisation du territoire: notes préliminaires sur l'exemple de Merida in Fevrier and Leveau 1982”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, ss. 101-110.
- GORGES, Jean-Gérard (1986), “Prospections archéologiques autour d'Emerita Augusta. Soixante-dix sites ruraux en quête de signification”, *Revue des Études Anciennes*, ss. 215-236.
- GOUDINEAU, C. (1979), *Les fouilles de la Maison au Dauphin: recherches sur la romanisation de Vaison-la-Romaine*, (Gallia, Suppl. XXXVII), Paris.
- GRAINGER, Sally (2018), “Garum and Liquamen, What's in a Name?”, *Journal of Maritime Archaeology*, C.13, S.3, ss.247-261.
- HARRISON, R. J. (1988), *Spain at the Dawn of History: Iberians, Phoenicians and Greeks*, London.
- HAUSCHILD, T. (1982), “Zur Typologie der romischen Tempel auf den iberischen Halbinsel: peripterale Anlagen in Barcelona, Merida und Evora”, *Homenaje a Saenz de Buruaga*, ss. 145-156.
- HERVAS, J.M. Roldan (1968-69), “Fuentes antiguas para el estudio de los Vettones”, *Zephyrus*, C.19-20, ss. 73-106.
- KALB, P. ve HÖCK, M. (1984), “Moron- historisch und archaologisch”, *Madridrer Mitteilungen*, C.25, ss. 92-102.
- KIENAST, D. (1982), *Augustus: Prinzeps und Monark*, Darmstadt.
- MAIA, M. (1980), “Povos do sul de Portugal nas fontes classicas”- Celtici e Turduli”, *Clio*, C.2, ss. 67-70.
- MARQUES, A.H. (1978), *Introdução a historia de agricultura em Portugal: a questao cerealifera durante a Idade Media*, Lisbon.
- MARTINEZ, J.M. (1976), “El templo de Diana”, *Augusta Emerita: actas del bimilenario de Merida*, ss. 43-53.
- MARTINEZ, J.M. (1983), *El puente romana de Merida :Monografias Emeritenses I*, Badajoz.
- MARTINEZ, J.M. (1985), “Excavaciones en Augusta Emerita”, *Arqueologia de las ciudades modernas superpuestas a las antiguas Zaragoza 1983*, ss. 35-53.
- MARTINEZ, J.M. (1986), “Epoca romana”, M. Terron Albarran (ed.), *içinde*, Historia de la Baja Extremadura, Badajoz, Part II.
- MARTINEZ, J.M. ve PINTIADO, J.A. (1982), “El puente romano de Aljucen”, *Homenaje a D. J. Canovas Pesini*, ss. 95-100.

- MATTINGLY, David J. (2013), *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire*, Princeton, Princeton University Press.
- MELENO, R. Lopez, ABAL, S., LUIS, J., ve S. G., JIMENEZ (1984), “El bronce de Alcantara. Una deditio del 104 AC.”, *Gerion*, C.2, ss. 265-323.
- MENAUT, G. (1984), “La formacion historica de los pueblos del norte de Hispania. El caso de Gallaecia como paradigma”, *Veleia*, C.1, ss. 271-287.
- MONTEAGUDO, Lopez G. (1982) “Las esculturas zoomorfas ‘Celticas’ de la peninsula iberica y sus paralelos polacos”, *Archivo espanol de Arqueologia*, C.55, ss. 3-30.
- MORAN, P. (1924-25), “Excavaciones en el Cerro de Berrueco”, *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones Arqueologicas 65*, Madrid.
- MOTES, J. (1983), *El santuario protohistorico de Zalamea de la Serena, Badajoz. II. 1981-82*, Programa de investigaciones protohistoricas 5, Barcelona.
- MOTES, J. Maluquer de (1951), “De la Salamanca primitiva”, *Zephyrus*, C.2, ss.61-72.
- MOTES, J. Maluquer de (1956), *Carta arqueologica de Espana: Salamanca, Salamanca*.
- NOSTRAND, J. James van (1922), *The Reorganization of Spain by Augustus*, Berkeley, University of California Press.
- PEREIRA, M.A. (1970), *Monumentos historicos do concelho de Maçao*, Maçao.
- PIDAL, J.R. (1957), “Restitucion del texto y dimensiones de las inscripciones historicas del anfiteatro de Merida”, *Archivo espanol de Arqueologia*, C.30, ss. 205-217.
- PINEL, C. (1981), “El yacimiento tardorromano de ‘El Soto’, Calvarrasa de Abajo (Salamanca)”, *Zephyrus*, C.32-33, ss. 217-225.
- REVELL, Louise (2009), *Roman imperialism and local identities*. Cambridge, Cambridge University Press.
- RICHARDSON, J.S. (1986), *Hispaniae: Spain and the development of Roman Imperialism 218-82 BC*, Cambridge.
- ROCHA, A. dos Santos (1905-1908), “Estações preromanas da idade do ferro nas vizinhanças da Figueira da Foz em Portugal”, *Portugalia*, C.2, S.3, ss. 301-359.
- ROGERS, Guy M. (2012), *The Mysteries of Artemis of Ephesos*, Oxford, Yale University Press.

- SANCHEZ, V. Soria (1985) "Descubrimientos arqueológicos en Extremadura", *XVII Congreso Nacional de Arqueología Logrono 1983*, Zaragoza, ss. 483-499.
- SILVA, Tavares da C. (1980) "Contribuição para o estudo da cultura castreja na Beira Alta", *Actas do Seminario de Arqueologia do noroeste peninsular*, C.2, ss. 171-181.
- SILVA, Tavares da C.vd., (1980-1981), "Escavações arqueológicas no Castelo de Alcacer do Sal (campanha de 1979)", *Setubal Arqueologica*, C.6-7, ss.149-218.
- SLADE, K.W., Biers, W.R., Biers, J.C. ve Soren, D. (1983), "Mirobriga: the 1983 season", *Muse*, C.17, ss. 38-63.
- SQUARCIAPINO, M.F. (1976), Ipotesi di lavoro sul gruppo di sculture da Pan Caliente", *Augusta Emerita: actas del bimilenario de Merida*, ss.55-62.
- TOVAR, A. (1966-1967), "L'inscription du Cabeço das Fraguas et la langue des Lusitaniens", *Etudes Celtiques*, C.11, ss. 237-268.
- TRANOY, A. (1981), *La Galice romaine: recherches sur le nord-ouest de la peninsule iberique dans l'antiquite*, Publ. du Centre Pierre, Paris.
- TRILLMICH, W. (1986), "Ein historisches Relief in Merida mit Darstellung des M. Agrippa beim Opfer: ein Rekonstruktionsversuch", *Madridrer Mitteilungen*, C.27, ss. 279-304.
- UNTERMANN, J. (1980), "Hispania", G. Neumann ve J. Untermann (ed.), *içinde*, Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit, Bonn, 1-17.
- VAZ, J.L. (1979), "Termino augustal de Goujoim (Armamar)", *Conimbriga*, C.18, ss.133-138.
- VIVES, A. Escudero (1924), *La moneda Hispanica III*, Madrid.